
BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ: ABD, AB, TÜRKİYE ve BÖLGE*

İdris BAL**

Ayfer SELAMOĞLU***

Giriş

Bu makalenin amacı Soğuk Savaş sonrası dönemde Büyük Ortadoğu Projesi'ne giden süreci açıklamak, projenin çerçevesini çizmek, ABD, AB, Türkiye ve bölge ülkelerinin projeye yönelik yaklaşımlarını analiz etmektir.

Bu amaca yönelik olarak önce Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan küresel ve bölgesel sorunlara değinilmekte, daha sonra Irak Savaşı ve sonrası gelişmelerin önemi vurgulanmakta, ve takiben Büyük Ortadoğu Projesi üzerinde durulmakta, başta ABD olmak üzere AB, Türkiye ve bölge ülkelerinin Büyük Ortadoğu Projesi'ne yönelik politikaları analiz edilmektedir. Sonuç bölümünde ise söz konusu projenin başarısı için bazı hassas konulara vurgu yapılmakta, özellikle Irak'taki durumun ABD için bir test olduğu ve Büyük Ortadoğu Projesi'nin başarısının Irak'taki durumla yakından ilgili olduğu vurgulanmaktadır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD

13 İngiliz kolonisinin İngiltere'ye karşı bağımsızlığını ilan etmesiyle

* Bu yazı hazırlanırken İdris Bal kendisine ait şu eserlerden yararlanmışır; İdris Bal, "Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı'nın Getirdikleri", İdris Bal (Ed.), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara: Nobel Yayınları, 2004; İdris Bal, "Küçük Irak'tan Büyük Ortadoğu'ya ABD Politikaları", 2023 Dergisi, Yıl.4, Sayı.38, Haziran 2004.

** Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi ve Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kısmi Zamanlı (part time) Öğretim Üyesi, idrisbal@fulbrightweb.org

*** Atılım Üniversitesi Yüksek lisans öğrencisi

4 Temmuz 1776 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'yı ötekileştirdiği 1823 tarihinde açıklanan Monroe Doktrini ile ulusal kimliğini oluşturma, kıtada egemenliğini sağlama konusunda önemli bir başlangıç yapmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı başladıktan sonra bu politika geçerliliğini yitirmiş, ABD temelde Almanya'dan kaynaklanan güvenlikle ilgili gerekçelerden dolayı 1917 yılında savaşa katıldı. Savaş sonrası barışı koruma yolunda ABD başkanı Woodrow Wilson'un 14 ilkesini temel alan uluslar arası bir barış örgütü kurulması çalışmaları başlatarak Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etti. Fakat ABD'nin kendisi bu örgüte üye olmayarak tekrar Monroe Doktrini çerçevesindeki politikasına geri dönmesi, Milletler Cemiyeti'nin sakat doğmasına yol açtı. Milletler Cemiyeti kendisinden beklendiği gibi savaşı önleyemedi ve dünya yarım yüzyıl içinde ikinci bir genel savaşla yüzleşmek zorunda kaldı. 7 Aralık 1941'de Hawai'deki Pearl Harbour limanında bulunan Amerikan üslerine düzenlenen bir Japon saldırısı sonucu ABD II. Dünya Savaşı'na katıldı. Bundan sonra da Monroe Doktrini çerçevesindeki politikasına asla geri dönemedi. ABD II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'dan hakim güç statüsünü devraldı ve dünyadaki iki önemli güçten biri konumuna geldi.¹

ABD Dışişleri Eski Bakanı Henry Kissinger, 'Diplomasi' adlı eserinde ABD dış politikasının temellerini şu sözlerle dile getirmektedir:

XX. yüzyılda, uluslar arası ilişkileri hiçbir ülke Birleşik Devletler kadar kesin, fakat aynı zamanda kararsız bir şekilde etkilememiştir. Hiçbir toplum, onun kadar başka devletlerin içişlerine karışmama ilkesinde ısrarlı veya kendi değerlerinin dünyaca uygulanması düşüncesinde bu kadar ateşli olmamıştır. Hiçbir ülke, kendi diplomasisinin bugünden yarına uygulanmasında onun kadar pragmatik veya tarihsel ahlak görüşlerinin izlenmesinde onun kadar ideolojik olmamıştır.²

II. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin talebiyle ABD Ortadoğu'da aktif politikalara başlamıştır. ABD'nin dış politikasında stratejik ve ekonomik önemi nedeniyle Ortadoğu'nun ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Soğuk Savaş döneminden 11 Eylül'e, 11 Eylül'den bugüne kadar giderek genişletilmiş bir coğrafyada sürdürdüğü Ortadoğu politikalarını genelde ekonomi, güvenlik ve İsrail temelinde sürdürmüştür. Anı'ya göre ABD politikalarına yön veren faktörlerden 'biri petrolün ve bununla bağlantılı olarak ekonomik çıkarların sürdürülmesi, olanaklıysa daha da geliştirilmesi diğeri ise İsrail'in varlığının sürdürülmesi ve güvenliğinin sağlanmasıdır.'³

Soğuk Savaş döneminde, komünizmi ötekileştirerek Batı'nın liderliğini üstlenen ABD zengin enerji kaynaklarına sahip Ortadoğu'da aktif rol oynama, bölgeye hakim olma stratejisini başlattı. Bu dönemde küresel bağ-

¹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 2000, ss.23-24.

² Henry Kissinger, *Diplomasi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, ss.9-10.

³ Tayyar An, *Irak İran ve Önleyici Savaş*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s.179.

lamda SSCB ile birlikte başat gücü oluşturan ABD, Doğu Bloku'nun Batı Bloku'na karşı rekabeti daha fazla devam ettiremeyip üretim yöntemleri, milliyetler sorunu, demokrasi eksikliği ve küreselleşme gibi olgular nedeniyle SSCB'nin yıkılmasıyla Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç haline geldi. Bu konumunu koruyabilmek için küresel ve bölgesel dengeleri muhafaza etme, gelişmeleri gözlemlene ve yönlendirme misyonunu üstlendi. Dünyayı ikiye bölen kutuplaşmanın ve Batı'yı birleştiren ortak tehdit olarak SSCB'nin ortadan kalktığı, 'insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti' gibi kavramların ön plana geçtiği, 'Yeni Dünya Düzeni' olarak adlandırılan bu dönemde çeşitli tezler ve yaklaşımlar da gündeme getirildi. Bugün yaşanan sıcak gelişmeler açısından, Başkan Carter'in danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin, 'Büyük Satranç Tahtası'⁴ isimli eseri ile, Francis Fukuyama'nın, 'Tarihin Sonu ve Son İnsan',⁵ Samuel P. Huntington'un, "Medeniyetler Çatışması"⁶ isimli tezleri önemlidir. Brzezinski, Avrasya'ya egemen olan gücün dünyaya egemen olacağına dikkat çekerken, Amerika'nın bugünkü politikasına ışık tutacak nitelikte görüşler dile getirmiştir.

Avrasya, geleceğin çok oyunlu Büyük Satranç Tahtası'dır. Avrasya'ya hükmeden dünyaya hükmeder. Yerkürenin en büyük kıtası ve jeopolitik eksen Avrasya, ABD için ana jeopolitik ödüldür. Bölge, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 75'i, enerji kaynaklarının dörtte üçü, yer altı ve yer üstü zenginliklerinin çoğunu ihtiva etmektedir. Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan bölgede önemli ve aktif aktörlerdir. İngiltere, Japonya ve Endonezya da önemlidir ancak aktif değildir. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran coğrafi konumları nedeniyle kritik derecede önemlidir. Almanya ve Fransa statükoyu değiştirmek yepyeni bir Avrupa oluşturmak istemektedir. Rusya gücünü kazandığında Batı ve Doğu üzerinde etkili olabilecek bir aktördür. Bölgesel güç Hindistan global güç olmayı hedeflemektedir. Bu ülkenin nükleer gücü dikkate alınmalıdır. Ukrayna'nın önemi Rusya'yı engelleyebilecek konumda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Azerbaycan zengin enerji kaynakları nedeniyle çok önemlidir. Rusya'dan bağımsız Azerbaycan, Batı'nın zengin enerji kaynaklarına ulaştığı ana yolu olacaktir. Türkiye ve İran, bölgede Batı ve Doğu'da yer alan ülkeler olarak tehditleri önleme, destek ve istikrarı sağlayabilme ya da kaosa neden olabilme işlevleri nedeniyle önemli ülkelerdir. Güney Kore ile Japonya'nın önemli bir güç olması engellenebilir. Kuzeyle birleşme ya da Çin'in etkisi altına girmesi ABD'nin Uzak Doğu'daki çıkarları konusunda dramatik etki yaratacaktır. Bu bölge, ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar, etnik ve dini çatışmalar nedeniyle muharebe alanı olmaya adaydır. Amerika'nın öncelikli menfaati hiçbir global gücün bu bölgeye tek başına hakim olmamasından geçmektedir.⁷

⁴ Zbigniew Brzezinski, , İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.

⁵ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York: Perennial, 2002.

⁶ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking World Order*, New York: Simon & Schuster, 2003.

⁷ Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, ss.20-80.

Fukuyama ise 1989 yılındaki, 'Tarihin sonu mu?' başlıklı makalesi ve 'Tarih Sonu ve Son İnsan' adlı kitabında tarihin sonunun geldiğini ve liberalizmin her yerde ve her şeye egemen olduğunu savunmuştur. Fukuyama bu sorgulamayı yaparken başka bir Amerikalı Siyaset Bilimci Samuel P. Huntington, 21. yüzyılı, 'din ağırlıklı uygarlıklar çatışması'nın belirleyeceğini savunmuştur. Huntington, 'Foreign Affairs' dergisinde 1993 yılında yayınlanan daha sonra kitaba dönüştürdüğü tezinde Ortadoğu ve Avrasya'nın çatışmaların merkezi olacağına dikkat çekmiştir. Huntington'a göre Avrupa'daki ideolojik bölünmenin sona ermesi, Avrupa'nın Hristiyanlığı ile İslam dünyası arasındaki kültürel bölünmeyi yeniden ortaya çıkarmıştır. Gelecekteki çatışma Avrasya'da yaşanacaktır.⁸

ABD Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın tek süper gücü olarak kalkırken kendisine meydan okuyan küresel ve bölgesel sorunlar ve güçlerle yüz yüze geldi. Bu süreçte yeni tehdit ve sorunlara karşı politikalar geliştirmeye başladı. Soğuk savaşın sona ermesiyle güç boşlukları oluştuğuna inanılıyor, etnik dini talepler gün yüze çıkıyor, sınırlar tartışmalı hale geliyor ve sorgulanmaya başlanıyordu. Özellikle, SSCB'nin dağılmasının ardından zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya ve Kafkaslar'ın uluslararası mücadeleye açık bir hal alması küresel ve bölgesel güçleri harekete geçirmişti.

Küresel bazda bir taraftan Rusya ve Çin ilişkilerini 2001 sonrası yeni ismiyle Shanghai İşbirliği Örgütü şemsiyesi altında 1996 yılından itibaren kurumsallaştırma arayışına girdiler. Daimi tarafsızlık statüsüne sahip Türkmenistan dışında tüm Orta Asya ülkeleri bu oluşuma dahil oldu. Bu örgüt şemsiyesi altında Rusya ve Çin ABD'nin küresel politikalarına karşı eleştiriler yöneltmeye başladılar.⁹ Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın Ocak 2005'teki Rusya ziyaretinde Rusya Devlet Başkanı Putin'e Türkiye'nin örgütte işbirliği yapma teklifini götürmesi iç içe geçmiş güçler mücadelesinin ulaştığı boyutu göstermektedir. ABD, Avrasya'daki gelişmelerle ilgilenme bağlamında Soğuk Savaş döneminde desteklediği Pakistan'ın rakibi olan Hindistan ile yakın ilişki kurma yönünde politika üretmektedir. Hindistan Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Çin ile rekabet içindedir. Soğuk Savaş döneminde SSCB Hindistan yakınlığına karşı, Çin de Pakistan'ı Hindistan'a karşı desteklemişti ve hala Çin-Pakistan ilişkileri iyidir. İsrail de Hindistan ile ilişkilerini geliştirmektedir ve ABD-İsrail-Hindistan yakınlaşması vardır. Japonya ve Güney Kore ise bölgede ABD'nin müttefikleridir. Fakat ABD Hindistan yakınlaşması Hindistan'ın ABD yörüngesine girdiği anlamına gelmemektedir. Küresel özerk politika takip etme amacındaki Hindistan,

⁸ Bakınız, Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking World Order*, New York: Simon & Schuster, 2003.

⁹ Bakınız, İdris Bal, "Rise of Shanghai Cooperation Organization (SCO) in Eurasia: Is it an Effective Toll in a New Big Game", Ertan Efeil, (Ed.), *Geopolitics of Central Asia in the Post Cold War Era: A Systemic Analyses*, Harlem: The Research Center for Azerbaijan and Turkestan, SOTA, the Netherlands, 2002, Yazının Türkçe versiyonu için bakınız, İdris Bal, "Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni Büyük Oyunda Etkili Bir Araç mı?", İdris Bal, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

SSCB'nin en büyük varisi Rusya ile de yakın ilişki içindedir.

Rusya ve Çin yakınlaşmasından sonra, bu iki ülkeye İran'ın yakınlaşmasından da söz etmek mümkündür. Bu iki ülke ile İran'ın nükleer silahlar üzerinde işbirliği yaptıklarına dair iddialar vardır. İran Rus silahlarının önemli bir ithalatçısıdır. Fakat İran'ın esas önemli özelliği bölgesel dengeleri 1979 devrimi ile değiştirmesinin ötesinde, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Kapitalizm Komünizm'e karşı zafer kazanırken, İslam'ın kapitalizme karşı alternatif ideoloji olarak yükselişe geçtiğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan İran'ın pozisyonu sadece bölgesel dengeler bakımından değil, küresel dengeler bakımından da önem arz etmeye başladı. İran devrimi sonrası İran'ın ideolojisini geri kalan İslam dünyasına ihraç etmesinden korkuldu. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde İran'ın ideolojisini Orta Asya'daki Müslüman nüfuslu ülkelere ihraç etmesi, Batı ve ABD karşıtı bir blok oluşması ihtimali endişelere sebep oluyordu.¹⁰ Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik, kültürel, dini değerlerin öneminin artması, dış politika üzerinde daha etkileyici hale gelmeleri, aslında bu yaklaşımı destekler mahiyettedir. Fakat medeniyetlerin çıkarına olan çatışma değil işbirliğidir.

ABD bir taraftan Asya'daki oluşmaya başlayan küresel rakiplerle mücadele etmeye çalışırken, diğer taraftan Avrupa'da gelişen Avrupa Birliği adıyla mesafe katetmiş olan bütünleşme hareketini de gözlemleme, yönlendirme ve böylece kendi pozisyonunu muhafaza etme stratejisi izlemeye başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku'na karşı Batı Bloku'nu güçlendirmek amacıyla düşünsel kökenleri 1200'lü yıllara kadar giden Avrupa Bütünleşme Hareketleri'nin kurumsallaşmasını destekleyen ABD, doğal olarak bir dönem kendi yanında gördüğü, gerekli askeri, siyasi, ekonomik desteği aldığı AB'yi ekonomik ve siyasi açıdan bütünleşmiş güçlü bir rakip olarak görmek istememektedir. 2003 Irak Savaşı sırasında NATO'dan gelen çatlak sesler, AB içinde, özellikle AB'nin motoru kabul edilen Fransa ve Almanya'nın ABD'ye karşı tavır almaları ve bu iki ülkenin Rusya ile yakınlaşması, AB'nin bölgesel güçlerle ekonomik bağlamda işbirliği yapması ABD için geleceğe dair önemli göstergeler olmuştur. Bu nedenle ABD, ekonomik bütünleşmesini tamamlamış Anayasası ile de siyasi bütünleşmesini gerçekleştirmek üzere olan AB ile ilgili, gelişmeleri de gözlemlemek ve yönlendirmek istemektedir.¹¹

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yükselişe geçen diğer bir tehdit uluslararası terörizm oldu. Soğuk Savaş dönemindeki güç mücadeleleri ile temelleri atılan, savaşın sona ermesi ile oluşan güç boşlukları ve istikrarsızlıkla büyüyen, etnik ve dini irredentizmle güçlenen, küreselleşmenin açtığı kapıdan girerek getirdiği nimetlerden yararlanan uluslararası terörizmin, 11 Eylül

¹⁰ İdris Bal, *Turkey's Relations with the West and Turkic Republics: The Rise and Fall of the Turkish Model*, Aldershot: Ashgate, 2000, üçüncü bölüme bakınız.

¹¹ Amerika ve Avrupa'nın birbirlerini değerlendirmesi ve Euro-Atlantik kınlanması ile ilgili olarak bakınız, Robert Kagan, *Of Paradise and Power America and Europe in the New World Order*, New York: Alfred A. Knopf, 2003.

2001 tarihinde yolcu uçaklarını bir füze gibi kullanarak Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırması, bu tehdit karşısında dünyanın en büyük gücünün bile aciz kalabileceğini gözler önüne serdi. Saldırlara reaksiyon olarak ABD uluslararası terörü artık bir numaralı tehdit ve düşman olarak kabul etmeye başladı.¹²

Saldırlar, Soğuk Savaş döneminde 'özgürlük ve demokrasi' adına Komünizm ile mücadelenin öncülüğünü üstlenen Amerika ve tüm dünya için bir dönüm noktası oldu. 11 Eylül ile yeni dış politikasında önemli bir araç elde eden ABD Orta Asya, Kafkasya, Ortadoğu coğrafyasında daha aktif ve aracısız hareket etme fırsatını ele geçirdi. Saldırlarla Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yok olan komünizm tehdidi yerine ABD radikal İslam'ı yeni tehdit, Büyük Ortadoğu olarak adlandırdığı çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu coğrafyayı da terörün ana kaynağı olarak dünyanın dikkatine sunmaya başladı. Tüm dünya kamuoyu, bu saldırıların ardından Soğuk Savaş döneminin başlangıcında İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in yaptığı ünlü açıklamanın benzerini Bush'dan duydu. 5 Mart 1946'da, Amerika'nın Missouri Eyaleti'ndeki Fulton kasabasında aralarında Amerika'nın 33. Başkanı Harry Truman'ın da bulunduğu bir platformda Churchill dünyaya şöyle seslenmişti:

Baltık'ta Stettin'den, Adriyatik'teki Trieste'ye kadar Avrupa Kıtası üzerine boydan boya demir bir perde indi. Bu sözlerimle büyüyen Sovyet tehdidine karşı bütün hür dünyayı uyarmak istiyorum. Uyanık olun, zaman kısa olabilir. Belki de şu anda, Avrupa'yı bölen demirperdenin arkasında Sovyetler, Komünist diktatörlüğü yayma hazırlığı içindedir.¹³

Bush ise, 11 Eylül saldırılarının ardından, "Ya teröristlerlesiniz ya da bizimle" sözleriyle dünyayı yeni bir tehdit karşısında ikiye bölebileceği eleştirilerine maruz kalan açıklamasını yaptı. Dünyanın karşı karşıya olduğu yeni tehdidi ve kaynağını ilan ettikten sonra da harekete geçti. ABD teröre karşı küresel savaş ilan ederek, bir taraftan El-Kaide'ye yataklık ettiği, teröristlere eğitim alanı olarak hizmet ettiği gibi gerekçelerle, bölgedeki ABD şirketleri için gerekli olan istikrarı Afganistan'a getireceği beklentisi ile 1990'larda desteklediği¹⁴ Taliban rejimini Aralık 2001'de devirdi. İkinci aşamada ise benzeri gerekçelerle Saddam rejimine de Nisan 2003 tarihinde son verdi.¹⁵

AB'nin motoru Fransa ve Almanya'nın yanı sıra Rusya gibi ülkelerin BM'de karşı çıkmasına rağmen Irak'a saldıran ABD, işgal sırasında ve sonrasında bazı ABD askerlerinin kötü uygulamalarından dolayı bugüne kadar savunduğu, 'insan hakları, demokrasi, özgürlük' gibi değerlerin yara

¹² Bakınız, Colin L. Powell, 'A Strategy of Partnership', *Foreign Affairs*, February 2004.

¹³ Demokrasinin 50 Yılı 1945-1995, *Radikal Yayınları*, Cilt I. s.31.

¹⁴ Bakınız, Saule Baycan & İdris Bal, 'Orta Asya Ülkeleri Taliban'a Yaklaşıyor mu?', *Stratejik Analiz*, Cilt.2, No.1, January 2001, ss.48-54.

¹⁵ Bush Doktrini için bakınız, Robert Jervis, 'Understanding Bush Doctrin', *Political Science Quarterly*, Vol.118, No.3, 2003, ss.365-388.

almasına, söylemlerinin inandırıcılığının zarar görmesine neden oldu. Atılan adımlar uluslararası terörizmi sona erdirmeye yetmediği gibi, onu beslediğine dair olumsuz görüşler ortaya atılmaya başlandı. Irak savaşı sonrası terörist saldırılar Irak dışına; Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelere de sıçradı. Örneğin, Türkiye'de Sinagoglar, İngiliz vatandaşı bir Yahudi'ye ait bir banka ve İngiliz Konsolosluğu'na saldırılar yapıldı. Böylece hem Türkiye, hem İsrail, hem ABD ve hem de İngiltere'ye mesaj verilmiş oldu. Diğer taraftan teröre karşı mücadelede ABD'ye tam destek veren Pakistan devlet başkanı Pervez Müşerref'e Aralık 2003 içinde iki defa başarısız suikast düzenlendi. ABD ise örneğin 21 Aralık 2003'de, güvenlik birimlerini terör saldırısı tehlikesine karşı kırmızıdan sonra gelen ikinci en yüksek seviye olan turuncu alarm seviyesine çıkarttı.¹⁶ Böylece söz konusu derecelendirmenin ihdas edildiği Mart 2002'den sonra beşinci kez turuncu alarmı verilmiş oldu. Bu gelişmeler terör tehdidinin azalmadığına, tersine arttığına dair kaygı verici göstergelerdir.

Teröre karşı mücadele konusunda ABD arayış içindedir. Teröre karşı hangi önlemler alınmalıdır? Kapsamı ne olmalıdır? Hangi metot daha iyidir? Gibi sorular ortaya çıkmakta, ABD içinde muhalefet Bush yönetimine eleştiriler getirmekte, Irak'ın işgali eleştirilmekte, ABD'nin uluslararası arenada yalnızlaştığı ileri sürülmektedir.¹⁷ Saddam'ın Aralık 2003'de yakalanması, Libya'nın kitle imha silahları projelerinden vazgeçeceğini açıklayıp ABD ve İngiltere ile yakınlaşması, İran'ın aynı yönde olumlu sinyaller vermesi, ekonominin iyileşmesi, Bush yönetimini güçlendirmiş ve genel seçimlerde başarının yolunu açmıştır. Fakat terör sorunu hala önemini korumakta ve ABD'yi arayışlara sevk etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası güvenlik ve tehdit algılamaları genelde değişti. Açlık, çevre kirliliği, illegal göç, kaçakçılık, Kitle İmha Silahları'nın etkileri, politik baskıların etkileri, sosyal parçalanmalar, insanlık trajedileri de yeni güvenlik kaygıları içine girdi.¹⁸ Özellikle nükleer silahların yayılma tehlikesi, hatta terörist grupların eline geçme ihtimali Soğuk Savaş sonrası dönemde öne çıkan önemli küresel bir sorun oldu. ABD özellikle SSCB sonrası nükleer güç haline gelen dört ülke yerine sadece Rusya'yı nükleer güç olarak bırakma politikasını takip etti ve bunda da başarılı oldu. Amaç nükleer silahların yayılmasını önlemek ve bu konuda mümkün olan en az sayıdaki aktör ile muhatap olma.

İki kutuplu sistemin sona ermesi ve liberal demokrasinin komünizme karşı başarılı olması ile Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD dış politika-

¹⁶ Bush Doktrini için bakınız, Robert Jervis, 'Understanding Bush Doctrin', *Political Science Quarterly*, Vol.118, No.3., 2003, ss.365-388.

¹⁷ Demokrat Parti 2004 başkanlık seçimleri aday aday general Wesley Clark'ın eleştirileri ve önerileri için bakınız, Wesley K. Clark, *Winning Modern Wars: Iraq, Terrorism, and the American Empire*, Public Affairs, October 2003.

¹⁸ Yumuşak (soft security) ve katı (hard security) güvenlik anlayışları için bakınız, Ramazan Gözen, *Turkey's Delicate Position Between NATO and the ESDP*, Ankara: SAM Papers, 2004, ss.5-7.

sında insan hakları söylemi daha da ağırlıklı olmaya başladı. Fakat uygulamadaki zorluklardan dolayı somut olumlu adımlar atmak ve sonuçlar almak çok zordu ve pratikte güvenlik ve ekonomik çıkarlar insan hakları söyleminin önüne geçmekteydi.

Soğuk Savaş'ın dünyaya verdiği zararların yanında, olumlu taraflarından biri de, dünyada haritaları büyük ölçüde dondurması, istikrarı sağlamasıydı. Soğuk Savaş sonrası bir çok bölgede istikrarsızlıklar oluştu. Soğuk Savaş döneminde uygun zemin bulamadığı için yeşeremeyen etnik ve dini iridentizm harekete geçti. Yugoslavya dağıldı ve Hırvat-Sırp, Sırp-Müslüman savaşları oldu. Daha sonra Kosova ve Makedonya sorunları ortaya çıktı. Ortadoğu ise zaten istikrarsız bir bölgeydi.¹⁹ Soğuk Savaş döneminde bile bir taraftan Arap İsrail savaşları ve çatışması devam ederken diğer taraftan İran ve Irak sekiz yıl süren (1980-1988) bir savaşa tutuşmuştu. Bu savaşın bir milyondan fazla insanın hayatına mal olduğu ileri sürülmektedir.²⁰ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Saddam Kuveyt'i işgal etti ve bölgedeki istikrarsızlığa katkıda bulundu.²¹ Bunu 1991'de II. Körfez Savaşı, Mart 2003'de Irak'ın işgali ve 2003 Aralık ayında Saddam'ın yakalanmasına kadar devam eden bir dizi olay takip etti. ABD bölgedeki dengeleri muhafaza etmek ve hatta yönlendirmek istemekte, bir taraftan bölgede barışı savunurken diğer taraftan İsrail'in bölgede desteklenmesini istemektedir. İran ise yukarıda özetlendiği gibi ABD tarafından bölge ve dünya barışı için tehdit olarak algılanmakta ve bu nedenle izole edilmeye, kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası Kafkaslar da istikrarsızlaştı. Bir yandan Çeçenler Rusya Federasyonu'ndan ayrılmak için harekete geçerken, diğer taraftan da Ermenistan Rusya'yı da arkasına alarak Yukarı Karabağ yüzünden Azerbaycan'la savaşa tutuştu ve Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal etti. Haydar Aliyev Azerbaycan'da iktidara geldikten sonra 1994'de gerçekleşen ateşkes anlaşması savaşı durdurdu da sorun hala devam etmektedir. Gürcistan ise bağımsızlığını kazandığı zamandan bu yana içeride birliği sağlayamadı ve ülke içinde de facto özerk bölgeler bulunmaktadır. Abhazya (Abkhazia) ve Güney Osetya (Ossetia) ayrılıkçılık hareketleri Gürcistan'ı çok yıpratmıştır. Rusya ise Gürcistan'da hala askeri üslere sahiptir. Sonunda Kasım 2003 seçimlerine müdahale edildiği gerekçesi ile halk ayaklandı ve Devlet başkanı Eduard Shevardnadze istifa etmek zorunda kaldı.²² ABD Gürcistan'ı desteklese de, Çeçen sorunu yüzünden Rusya'yı özellikle 11 Eylül saldırıları öncesi eleştirse de, bu politikalar Rusya'yı kışkırtmamak için somut sonuçlar doğuracak kadar güçlü olmamıştır. ABD bir yandan bölgede istikrar arayışında olup Rusya'nın etkisini kırmaya

¹⁹ Ortadoğu'da istikrarsızlığı hazırlayan faktörlerin özette analizi için bakınız, İdris Bal, "Ortadoğu'da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK'nın Katkısı", İdris Bal (ed.), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

²⁰ <http://www.fas.org/man/dod-101/ops/war/iran-iraq.htm>

²¹ 1991 savaşı sonrası ortaya çıkan Kuzey Irak sorunu ile ilgili olarak bakınız, Ramazan Gözen, "Kuzey Irak Sorunu", İdris Bal, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Ankara: Nobel Yayınları, 2004, ss.769-790.

²² <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gg.html>

çalışırken, diğer taraftan ise ABD içindeki Ermeni lobisinin etkisiyle, kendisinin Rusya'nın etkisini kırma ve İran'ı izole etme politikaları ile çelişmesine rağmen, hem İran, hem de Rusya ile yakın işbirliği içinde olan Ermenistan'ı kayıran politikalar üretti.

Yukarıda altları çizilen küresel ve bölgesel sorunlar karşısında, dünyanın jandarması lakabı da takılan ABD tek süper güç olarak tüm bu sorun ve tehditlere karşı politika üretiyordu ve de üretmesi gerekiyordu.²³ Bu bağlamda yeni dönemde ABD, BM ve NATO'yu etkin bir şekilde kullanarak, onları yönlendirerek söz konusu sorunlarla ilgilenmeye çalıştı. 2003 Irak Savaşı'nda görüldüğü gibi bu kurumların dışında kendi askeri ve ekonomik gücüne dayanan bağımsız politikalar ürettiği de görüldü.

Irak Savaşı

ABD küresel ve bölgesel bazda dengeleri değiştirebilecek tüm ülkelerle mücadele etmektedir. Bu bağlamda beklenildiği gibi ABD Irak'ı işgal etti, Saddam rejimine son verdi. Irak'ta ABD'ye karşı gerilla gruplarının mücadelesi ve halk ayaklanmaları devam etse de, ABD alt yapıyı tamir ve devleti tekrar yapılandırma konularında ilerlemeler kaydetmekte ve dost-müttefik bir rejim kurma çalışmalarında somut adımlar atılmaktadır. ABD ekonomik, siyasi ve güvenlik açılarından amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış bulunmaktadır. Ekonomik açıdan tam kontrol, güvenlik açısından her ne kadar gerilla saldırıları ve ayaklanmalar devam etse de Irak'ın genelde kontrol altında tutulması ve uzun vadede daimi askeri üslerin olacağı, politik olarak ise hantikaplarına rağmen oluşmakta olan ABD'ye dost stratejik ortak bir idare ABD açısından olumlu gelişmelerdir. ABD'nin caydırıcılığı neticesinde, Irak'tan sonra Libya ve İran'ın da uzlaşmacı bir tavır almaya başlamaları ve de Bush'un ABD'deki genel seçimleri kazanarak²⁴ politikalarına halk onayı alabilmesi önemli gelişmelerdir. Bu nedenle bunlar gelişmelerin ABD için bir başarı olarak kabul edilebilecek kısımlarıdır.

Diğer taraftan Afganistan ve III. Körfez Savaşı'nı (2003 Irak Savaşı) takip eden gelişmeler ABD'nin demokrasi ve insan hakları anlayışıyla ilgili ve ABD'nin uluslararası saygınlığı bakımından bazı sorunları da beraberinde getirdi. Hem ABD içinden, hem de dünyanın farklı yerlerinden insan hak-

²³ Amerikan hegemonyasının hala devam ettiğini gösteren bazı argümanlar için bakınız, Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, ss.222-237.

²⁴ Bush'un genel seçimlerde kazanma şansının fazla olduğu öngörüsünü seçimlerden uzun zaman önce yapan çalışmalar için bakınız, İdris Bal, "Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı'nın Getirdikleri", İdris Bal (Ed.), 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Ankara: Nobel Yayınları, 2004, s.155. Bu çalışma 2003 Aralık ayında şöyle bir öngörü yapmıştır: "Saddam'ın Aralık 2003 de yakalanması, Libya'nın Kitle İmha Silahları projelerinden vazgeçeceğini açıklayıp ABD ve İngiltere ile yakınlaşması, İran'ın aynı yönde olumlu sinyaller vermesi ise Bush yönetiminin ellni muhalefete karşı güçlendiren gelişmeler olsa ve hatta, ekonomik iyileşme de göz önüne alındığında Kasım 2004 seçimlerinde başkan Bush'un yeniden seçilmesi büyük ihtimal dairesi içine girse de, terör sorunu hala önemini korumakta...". İngilizce bir kaynakta benzeri bir öngörü için bakınız, İdris Bal, "Turkish-US Relations and Impact of 2003 Iraq War", İdris Bal, (ed.), *Turkish Foreign Policy in the Post Cold War Era*, Boca Raton, Florida: Brown Walker Press, 2004.

ları ve demokrasi ile ilgili ABD'ye eleştiriler gelmeye başladı. Özellikle, bu bağlamda ABD'nin Guantanamo'daki deniz üssünde tutulan altı yüz atmış kişi civarında olduğu tahmin edilen tutukluların yargı önüne çıkartılmadan hapsedilmeleri insan hakları ihlali olarak kabul edilmektedir.²⁵ Üstelik 2004 yılında Irak'ta ortaya çıkan işkence olayları insan hakları ihlalleri konusunu tekrar gündeme getirmiş ve dünya kamu oyuna Irak'taki yaşantı ile ilgili ip uçları vermiştir. Bazı Amerikan askerlerinin bölgenin değerlerine, geleneklerine, ahlaki anlayışına aykırı uygulamaları, erkek askerlerin kadınların üstünü araması, cinsel tacizlerin tecavüz boyutlarına ulaşması ve en son olarak tutuklulara yapılan işkenceler, camilere, hastanelere ve düğün evlerine yapılan bombalı saldırılar güvensizlik, tehdit ve terör ortamını tırmandırmıştır. Bu durum uzun vadede ABD'nin hem kendi çıkarını da tehdit edebilecek imaj kaybına, hem de ABD'nin söylemlerinin saygınlığına büyük zarar vermiştir. Bu yüzden, liberal devletler savaş bile olsa insan haklarına saygılı olmalıdırlar. Genel olarak terör karşıtı stratejinin öncelikli amaçları liberal demokrasiyi ve hukuk devletini korumak ve devletin anayasal otoritesini, yetisini ayakta tutmak olmalıdır. Bu öncelikli hedefler, terörü ve siyasi şiddeti önleme hedefinden bile önemlidir. Bu nedenle en şiddetli kriz anlarında bile liberal demokrasi bir taraftan baskıcı diktatörlüğe kaymadan, diğer taraftan ise anayasal otoriteyi ve hukuk düzenini devam ettirmede zafiyete, tembelliğe düşmeden kendi özüne uygun olarak kalmalıdır.²⁶

III. Körfez Savaşı'nın (2003 Irak) geride bıraktığı diğer bir soru ise terörle küresel savaş bağlamında değerlendirilen Afganistan ve Irak savaşları sonunda uluslararası teröre darbe mi vurulduğu, yoksa ivme mi kazandırıldığıdır. Geleceğe yönelik olarak bu soruyu cevaplamak zor olsa da bugünkü durum pek iç açıcı değildir.

Uluslararası boyutta diğer bir sorun ise savaşın meşruiyeti ile ilgilidir. Savaşın meşru olmadığı, ABD içi dahil dünyada pek çok kesimce ileri sürülmektedir. Savaş için BM Güvenlik Konseyi'nden bir karar olmaması genelde ileri sürülen bir argüman olsa da, savaşın meşruiyeti ile ilgili soru işaretlere yol açan, başka önemli argümanlar da vardır. Özellikle Irak'ın uluslararası terörizm ile bağlantısının olmadığı, kitle imha silahlarının Irak'ta bulunmadığı fakat bunların sadece savaşı meşrulaştırmak için bahane olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Açıklanan raporlar ve ABD yöneticilerin itirafları bu iddiaları doğrulamıştır. İstihbaratın yanlışlığı ve yanlış bilgi verdiği kanaatine varılmıştır. ABD, Irak işgalini meşrulaştıracak politikalara yönelmediği takdirde bu durum uluslararası barışı ve düzeni tehlikeye sokabilecek kötü bir örnek olabilir. Örneğin, diğer bazı ülkeler de terörü destekleme ve benzeri iddialarla bazı bölgeleri veya ülkeleri işgal edebilirler. Bu bağlamda, Rusya'nın Gürcistan'ı suçlaması ve İsrail'in de bölgedeki faaliyetleri anlamlı olabilir. Irak'ta yetkinin devredilmesi olumlu bir gelişmedir.

²⁵ David G. Savage, 'Justices Take Guantanamo Detainees' Case', *Los Angeles Times*, November 12, 2003.

²⁶ P. Wilkinson, *Terrorism and Liberal State*, London: Macmillan Press Ltd., 1977, ss.121-123.

Irak Savaşı sonrası gelişmelerin bölgeyi ve dünyayı etkileyebilecek diğer bir boyutu ise Saddam sonrası yeni Irak'ın parçalanma ihtimalinin de olmasıdır. Eğer yeni yönetim Irak'ta ekonomik ve demokratik olarak cazibe merkezi oluşturamazsa, parçalanma ihtimali yüksektir. Irak'ta uluslaşma tamamlanmamıştır. Araplar Şii ve Suni olarak ayrılırken, Sünniler de Arap, Kürt ve Türkmen olarak ayrılmaktadırlar.²⁷ Osmanlı sonrası tüm bölgede kültürel kırılma yaşanmış, uluslaşma çabaları ise başarılı bir şekilde tamamlanamamıştır. Irak'ta Saddam'ı yıpratma kampanyası sırasında farklı grupların kendi içlerinde örgütlenmesi ABD tarafından desteklenmiş, bu ise grup bilincini pekiştirmiştir. Fakat söz konusu örgütlenme ve bilinçlenme Saddam sonrası dönem için Irak'ın bütünlüğü bağlamında olumsuzluklar da getirebilir. Özellikle savaşta ABD'nin Kürtleri desteklemesi halk arasındaki dayanışmaya, özellikle Kürtler ile diğer Sünniler arasındaki zaten zayıf olan dayanışmaya, büyük darbe vurmuş olabilir. Türklerin Arapları (aslında bir kısmını) I. Dünya Savaşı'nda düşmanla işbirliği yapan halk olarak nitelmesine benzer bir şekilde, Iraklı Araplar benzer duyguları Kürtlere karşı besleyebilirler. Uzun vadede bu psikolojik faktör de bütünleşmeye değil, ayrılmaya hizmet edecektir. Bu durum parçalanma için uygun zemin hazırlamaktadır. Fakat yeni Irak cazibe merkezi olabilirse bu dağılma önlenabilir.

Irak'taki gelişmelerin olumsuz tarafları ve riskler bir kenara bırakılacak olursa, gelişmeler ABD'nin savunduğu görüşleri doğrultusunda somutlaşmaya başlarsa, Ortadoğu'da demokrasi için kapıyı aralayabilir ve bu durum ise uzun vadede bölgesel işbirliği ve hatta entegrasyon için uygun zemin hazırlayabilir. Örneğin Başkan Bush İran, Suriye ve ABD'nin bölgedeki müttefikleri kabul edilebilecek Mısır ve Suudi Arabistan'a, Saddam'ın devrilmesinin global demokratik devrimin önemli bir adımı olduğunu hatırlatarak demokratik gelenekleri kabul etme ve reformlar gerçekleştirme yönünde uyarılarda bulundu.²⁸ Bunun yanında, ABD'nin caydırıcılığı bölge rejimleri üzerinde etki yapmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi, Libya lideri Kaddafi Kitle İmha Silahları konusunda işbirliğine yanaşmıştır. İran ise işbirliği yönünde olumlu adımlar atmaktadır. Saddam'ın Irak'ta devrilip ABD tarafından yakalanması ve benzeri gelişmeler bir yan tesir olarak, psikolojik boyutta bölgedeki diktatör veya baskıcı rejimlerin halk nazarında saygınlık ve otoritelerinin dumura uğramasına yol açabilir.

Afganistan ve Irak savaşları ve ortaya çıkan yeni sorunlar ABD'ye küresel ve bölgesel sorunlarla ilgilenmede ve kendi pozisyonunu muhafaza etme amacına yönelik başka metot ve projelerin gerekli olduğunu gösterdi. Çünkü ABD işgalin çok kolay fakat istikrar getirmenin ise tam aksine çok zor olduğunu gördü. Uluslararası terörün ise sadece askeri metotla kökü kazınamıyordu. Küresel ve bölgesel gelişmelere ve sorunlara karşı politika üretebilmek, önlemler alabilmek için ABD küresel ve bölgesel müttefiklere

²⁷ Şii Türkmenler de vardır.

²⁸ David E. Sanger, 'Bush Asks Lands in Mideast to Try Democratic Ways', *The New York Times*, November 7, 2003.

de ihtiyaç duydu ve hala duymaktadır. Bunun ötesinde yeni sorunlarla başa çıkabilmek, yıpranan imajını düzeltmek ve bölgeye yönelik yeni politikasını meşrulaştırmak için II. Dünya Savaşından sonra uygulamaya koyduğu Truman Doktrini ve Marshall planı benzeri yeni projeler arayışına da girdi. Bu arayış kendini Büyük Ortadoğu Projesi veya yeni adıyla Genişletilmiş Orta-doğu ve Kuzey Afrika Projesi şeklinde kendini gösterdi. Söz konusu proje dünya politika gündeminin tam ortasına oturdu ve Bush'un ikinci kez seçilmesiyle de bu önemini artarak sürdürecektir gibi gözükmektedir.

Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi (BOP)

Dünya politika gündemine oturmuş bu proje 2003 Irak Savaşı'nın ardından farklı kesimlerce ve farklı açılardan tartışılmakta olup bundan sonra da farklı kesimlerce tartışılacaktır. Öncelikle ABD'nin küresel ve bölgesel sorunlara, özellikle uluslar arası teröre askeri yaklaşımların ötesinde kapsamlı sosyal, ekonomik, kültürel, politik yönleri de dikkate alan bir proje ile yaklaşmaya başlaması olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. Bu projenin bölgede ekonomik, sosyal problemlerin çözümü, baskıcı rejimlerin reformlarla demokratikleşmesi gibi amaçların yanında doğal olarak ABD'nin kendi bölgesel ve küresel senaryoları için bir araç olduğu da bir gerçektir. Enerji, güvenlik kaygıları, İsrail'in durumu, pazar potansiyeli gibi faktörler bölgeyi ABD açısından önemli kılmaktadır.

ABD 2003 yılında Irak'a saldırmasının ardından 1990'lı yılların başından itibaren tartışılmaya başlanan projeyi kamuoyunda tartışmaya açmıştır. Proje, bölge ülkelerinin geri kalmışlığının giderilmesi amacıyla ekonomik, sosyolojik ve siyasi bağlamda yeniden yapılanma hamlesinin başlatılmasını öngörmektedir. Projenin öncelikli hedefi I. Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletler tarafından sınırları cetvelle çizilen, anti demokratik yönetimlerin bugüne kadar desteklendiği Ortadoğu'da, demokratikleşmeyi gerçekleştirmektir. Bu hedefe ulaşmak için siyasi alt yapının hazırlanması, serbest ve özgür seçimlerin yapılması ve teknik yardımların verilmesi öngörülmektedir. Bu süreçte kamuoyu desteğinin sağlanabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi, projeyi destekleyen kamuoyu önderi niteliğindeki kişilerle işbirliğinin yapılması, medya bağımsızlığının gerçekleştirilmesi, din ile devlet işlerinin ayrılması hedeflenmektedir. Projede kadınlara da özel bir yer verilmektedir. Bu çerçevede kadınların siyasette aktif olarak yer almasının teşvik edilmesi, bu bağlamda gerekli eğitim atağının alt yapısının oluşturulması planlanmaktadır.

BOP ile hedeflenen demokratikleşmenin gerçekleşebilmesi ve kurum-sallaşması amacıyla Büyük Ortadoğu coğrafyasının bilgi toplumuna dönüş-türülmesi hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda yaklaşık 800 milyon kişinin yaşadığı bu coğrafyada okuma-yazma bilmeyenlerin oranının 2010'a kadar yarı yarıya azaltılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda 100 bin kadın öğretmenin 2008'e kadar yetiştirilmesi, okullara kitap yardımı yapılması, küresel bilgiye ulaşmak için internet şebekelerinin kurulması ve Batı klasiklerinin Arapça'ya çevrilmesi gibi reform niteliğindeki düzenlemeler öngörülmektedir.

Bölgenin, demokratikleşmesi, istikrara ve barışa kavuşmasında etkili olacak hem bölge devletleri hem de uluslar arası pazarlar arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerine uygulanan Marshall Yardımı'na benzer bir fonun bölgede uygulanması planlanmaktadır. Ekonomik gelişme bağlamında teknolojinin geliştirilmesi, serbest ticaret bölgelerinin uygulanması ve Büyük Ortadoğu Kalkınma Bankası'nın kurulması hedeflenmektedir.

Terörizm, kökten dincilik, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile kitle imha silahlarındaki artış gibi tehditlerle mücadele etmek amacıyla Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkas ülkeleri ile NATO arasında işbirliklerinin oluşturulması, Kitle İmha Silahları'nın tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik ulusal ve uluslar arası yasal önlemlerin alınması hedeflenmektedir.

Zengin enerji kaynaklarına rağmen her yönden geri kalmış bir bölge olan Ortadoğu'da demokrasi, insan hakları, refah toplumunun önünü açacak böyle bir projenin uygulamaya konulması hem küresel hem de bölgesel bağlamda acilen gereklidir. Ancak, gündeme getirilme konjonktürü ve argümanları, Irak'ta bazı ABD askerlerinin insan hakları ve demokrasiye aykırı uygulamaları, ABD'nin Filistin-İsrail konusundaki çelişkili politikaları uygarlık perspektifi sunan Büyük Ortadoğu Projesi'ne zarar vermiştir.

ABD, genişletilmiş Ortadoğu'ya yönelik olarak hazırladığı BOP ile bölgede etkinliğini, meşruiyetini sağlarken, küresel ekonominin kontrolünü elinde tutmayı ve dünya gücü statüsünü sürdürmeyi de hedeflemektedir. ABD'nin hedeflerinin gerçekleşmesi halinde Soğuk Savaş döneminin argümanları, ittifakları ve müttefikleri desteğinde bölgeye medeniyet götürme misyonunu üstlenirken stratejistlerin dikkat çektiği alanda küresel gücünü pekiştirmiş olacaktır. Brzezinski'nin yanı sıra diğer stratejistlerin bu bölge üzerindeki tanımlamaları bu bağlamda önemlidir. Jeopolitiğin öncülerinden sayılan Sir Halford John Mackinder, 'Demokratik İdealler ve Gerçekler' isimli eserinde dile getirdiği Kara Hakimiyeti Teorisi'nde Asya, Avrupa ve Afrika'yı Dünya Adası olarak tanımlamıştır. Batıda Volga, doğu-da Sibirya, güneyde Himalayalar, kuzeyde Buz Denizi arasındaki bölgeyi (heartland) veya merkez bölgesi olarak nitelendirmiş, daha sonra da Avrupa Rusya'sının tamamını merkez bölgeye dahil etmiştir. Bu görüşünü Mackinder, "Doğu Avrupa'ya hükmeden bir devlet Heartland'a hakim olur. Heartland'a hükmeden ise öncelikle İç-Kenar Hilal'e ya da Rimland'a hükmeder. Sonra da Dış kenar Hilal'e yani bütün dünyaya hakim olur" görüşleriyle ifade etmiştir. Amerikalı Nicholas J. Spykman'ın, Mackinder'in görüşünden yola çıkarak öne sürdüğü, 'Kenar Kuşak Teorisi'ne göre hakim güç, Heartland değil Dış-Kenar Hilal üzerindeki ülkelerdir. Bunların başında ABD gelir. Dünya Adasına hakimiyet ancak merkez bölgesini çeviren, kenar kuşağa hükmetmekten geçmektedir. İç-Kenar Hilal'in merkezi kısmında ise Ortadoğu bölgesinin toprakları bulunmaktadır.²⁹

²⁹ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2004, s.23.

20. yüzyılın geri kalanı Mackinder'in tezini doğruladı. İki dünya savaşı, yazarın 'içkenar hilal' (Rimlands) dediği, Asya'nın 'kalp sahasının' hemen dışında kalan ve Doğu Avrupa'dan başlayıp Himalayalar ve ötesine kadar uzanan kuşağın kontrolünü ele geçirmek için yapılan mücadelelerdi. Bu bölgenin Soğuk Savaş sırasında Sovyetler'in egemenliğinde olması pek çok Amerikalı jeopolitikçinin (Nicholas Spykman gibi) Mackinder'in teorilerini hatırlamasına yol açtı. ABD askeri gücünün son dönemde Afganistan'a ve çeşitli Orta Asya cumhuriyetlerine yansması, bu hipoteze duyulan ilgiyi alevlendirdi. Şu anda Avrasya 'içkenar hilal'inde konuşlanmış yüz binlerce Amerikan askeri ve neden bu rotada devam etmesi gerektiğini durmaksızın açıklayan yönetimiyle Washington, Mackinder'in 'tarihin coğrafi ekseninin kontrolünü ele alma ögüdünü tutmuş gibi görünüyor.³⁰

Stratejik hammaddeler arasında bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarının üretiminden dağıtımına kadarki denetim, fiyatların kontrolü küresel hakimiyeti belirleyen faktörler arasında yer almaktadır. ABD, günlük 20 milyon varillik petrol ihtiyacının yaklaşık 7-8 milyon varilini iç kaynaklarından karşılamaktadır. ABD'nin kendi kaynaklarının 10-11 yıl sonra tükenmesi beklenmektedir. Sadece Ortadoğu Bölgesi'nde dünya petrol rezervlerinin yüzde 65'i bulunmaktadır. ABD'nin Ortadoğu politikalarında petrol önemli yer tutmaktadır. Ancak bugünkü dünya konjonktüründe tek değişken değildir. Büyük Ortadoğu coğrafyasında AB, Rusya, Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkeler enerji kaynakları ve pazar payları üzerinde mücadele etmektedirler. Bunun için zaman zaman ittifaklar da yapmaktadırlar. Bu çerçevede ABD, BOP Projesi ile kendisine rakip güçleri bertaraf etmeyi de hedeflemektedir. ABD'nin en önemli rakibi AB ve özellikle Fransa-Almanya ittifakıdır. Rusya ve Çin ittifakı da ABD'yi tedirgin etmektedir. ABD-AB gerginliği giderek artmaktadır.

Irak ve İran'a ambargoyu delen Avrupa, ABD'nin Irak'a müdahalesini BM'de veto etmiştir. ABD'nin reddettiği Filistin lideri Yaser Arafat'a sahip çıkmıştır. Ortadoğu ülkelerinde ABD'nin sert politikası yanında Avrupa'nın politikaları daha ılımlı ve demokratik bulunmaktadır. Orta Asya'nın çeşitli ülkelerine Avrupalılar yatırımcı olarak girmiş durumdadırlar. Euro Avrupa parası durumuna gelmiştir. Ekonomik ve ticari rekabet, şirketler ve finans bazındaki küresel rekabet çok yoğun yaşanmaktadır. ABD, demokratikleşme söylemiyle bölgedeki etkinliğini arttırmayı, doğal kaynaklar üzerindeki denetimiyle de küresel ekonomide söz sahibi olmayı hedeflemektedir. ABD, Gürcistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan'da elde ettiği üslerle Avrasya'ya ulaşma imkanını elde etmiştir. Gürcistan ve Ukrayna'da Batı yanlısı yönetimler işbaşına gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminin, çevreleme politikasındaki önemli faktörlerin-

³⁰ Paul Kennedy, *Amerika'nın Bir Görevi Var*, Radikal, 25.06.2004.

den NATO'da benzer görevlerle işlevselleştirilmektedir. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle Batı için Komünizm tehdidi sona ermiş NATO'nun işlevi de sorgulanmaya başlanmıştı. Bu çerçevede 11 Eylül saldırıları Soğuk Savaş döneminin ürünü NATO örgütü için de bir dönüm noktası olmuştur. Projeye, BOP'un güvenlik ayağını NATO'nun oluşturması öngörülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Komünizme karşı mücadele eden NATO'nun yeni mücadele alanları, 'terörizm, kitle imha silahları' olarak belirlenmiştir.³¹ Üye sayısını 19'dan 26'ya çıkaran NATO sınırlarını Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e ve Balkanlara ve eski SSCB topraklarına kadar genişletmiştir. NATO yeni üye yapılanması ve son operasyonlarla Kafkasya ve Orta Asya'ya, Avrasya'nın derinliklerine kadar uzanan bir alanda etkili olabilecek bir örgüt haline gelmiştir. NATO genişlemesiyle Avrupa kıtasını birleştirirken diğer yandan AB içinde potansiyel bölünme riskini de Avrupa'nın gündemine taşımaktadır. Genişleme dalgaları ABD'nin AB içinde müttefiklerinin sayısını arttırırken Rusya'nın müttefiklerinin sayısının azalmasına ve yeni bir çevreleme politikası tehdidiyle yüz yüze gelmesine neden olmaktadır. ABD'nin rakip olarak gördüğü güçlerden Çin de çevrelenerek küresel güç olma hedefinin önüne set çekilmiş olacaktır. Böylece, süper güç konumunu bu tür kurumlara ve ittifak yapılanmalarına da borçlu olan ABD, Soğuk Savaş döneminin araçlarını yeni stratejisine uyarlamış olacaktır. 'Askeri kuvvet kullanımının uluslararası sorunları çözemediği bir tarih evresindeyiz. Üstelik asker bulmak da kolay olmuyor. Bunlar NATO'nun kimlik ve misyon arayışını daha da çetrefilleştiriyor'.³² Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğunun savunma örgütü NATO sınırlarını doğuya doğru genişletirken Türkiye'ye de görevler yüklenmek istenmektedir. Bu bağlamda NATO'dan BOP Projesi çerçevesinde çağrılar da yapılmaya başlanmıştır. NATO Genel Sekreteri Jaap De Hoop Scheffer Nisan 2004'te Türkiye'ye yaptığı ziyarette Büyük Ortadoğu için işbirliği yapılması gerektiğini açıkça vurgulamıştır. Türkiye'nin, laik ve demokratik bir ülke olarak uluslar arası cemiyetin bu konudaki çabalarında önemli bir rol oynayacağına dikkat çeken Scheffer, İstanbul'un NATO Zirvesi için anlamlı olduğunu belirtmiş ve 'İstanbul nasıl 2 kıtayı birleştiriyorsa, NATO da aynı şekilde Kuzey Amerika ve Avrupa kıtalarını birleştiriyor'³³ görüşlerini dile getirmiştir. Bu sözleriyle AB'ye de çağrıda bulunan Scheffer, terörizm, kitle imha silahları, bölgesel savaşlar gibi değişik ve belirsiz tehditlerin her ülke için söz konusu olduğuna dikkat çekmiştir. Fakat 2003 Irak Savaşı ve sonrasında ABD ve AB arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıktı ve bu durum Euro-Atlantik kırılması olarak da adlandırılmaya başlandı.

³¹Radikal Gazetesi, 28.6.2004; Jaap De Hoop Scheffer, *İstanbul Yolunda*, <http://nato.int/docu/review/2004>; Thomas Jalofer, *Genişlemenin Anlamı*, <http://nato.int/docu/review/2004>; Adam Kobireachi, NATO'nun Artan Operasyonları, <http://nato.int/docu/review/2004>

³² Haluk Şahin, *Yeni Misyona asker aranıyor*, Radikal, 26.06. 2004.

³³ Zaman, 29.04.2004.

Euro-Atlantik kırılması: AB'nin Yaklaşımı

ABD'nin bağımsızlığını ilan ettiği yıllarda, 'öteki', daha sonra 'müttefik' kimliğiyle güçlenmesine destek olan Avrupa, 2003 Irak Savaşı'nda ABD'nin yanında yer almadı. Ortadoğu politikasında Amerika'nın tek başına kararlar alarak uygulaması Atlantik'in iki yakası arasında gerginliğin tırmanmasına, anlaşmazlıkların yaşanmasına neden oldu. Ocak 2003'de, AB'nin dış politikadan sorumlu Yüksek Temsilcisi Xavier Solana, Atlantik'in iki yakasını birbirine bağlayan ortak değerlere rağmen, AB ile ABD'nin birbirlerinden giderek uzaklaştıklarını açıkladı. 'Anlaşmazlığın temelinde ciddi bir siyasi ve stratejik kültür farkı yatıyor. Bu fark aslında yeni değil, tarihi bir gerçek. Fakat Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler'in dağılmasıyla bu stratejik kültür ayrışması bütün çıplaklığı ile ortaya çıktı. Sanki gerçek 'medeniyetler çatışması' bu iki Batılı güç arasında yaşanır oldu.'³⁴ Atlantik'in iki yakası arasında yaşanan kopukluğu Amerikan muhafazakarlarının ideologlarından olan Robert Kagan, 'Cennet ve Güç' isimli eserinde ortaya koymuştur. Kagan, ABD'yi Mars'dan çıkmış gibi sert, Avrupa'yı ise Venüs'ten çıkmış gibi yumuşak olarak nitelendirmektedir.

Kagan'a göre, artık Amerika'nın ve Avrupa'nın aynı dünya vizyonunu paylaştığı, benzer çıkarlara sahip olduğu ve temelde II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen transatlantik paktı içinde hareket ettikleri düşüncesinden vazgeçmeliyiz. 11 Eylül sonrası dünya, Avrupa'nın askeri güç sonrası, demokratikleşme ve ekonomik kalkınma ekseninde kurduğu bir medeniyet vizyonu, Amerika'nın askeri güç, salt güvenlik ve tek taraflı önleyici savaş ekseninde kurduğu bir dünya liderliği vizyonu arasındaki gittikçe artan bir farklılaşmayı ve kırılmayı simgeliyor. Bugün Avrupa'nın vaat ettiği liberal demokrasi temelinde işleyen bir "cennet" ile Amerika'nın yaşama geçirmeye çalıştığı tek taraflı bir "güç" projesiyle karşı karşıyayız. Kagan'a göre bu durumu hem Avrupa'nın hem Amerika'nın, hem de dünyanın (ve Türkiye'nin) kabul etmesi gerekir.³⁵

Tehdit ve mücadele yöntemi konusunda farklı bakış açılarına sahip olan AB, terörle mücadelede işbirliği konusunda ABD'ye destek verirken Irak'a müdahaleye karşı çıktı. Rusya ile birlikte Fransa ve Almanya Irak'a müdahaleyi BM Güvenlik Konseyi'nde veto etti. AB, Arap-İsrail sorunu çözülmeden Ortadoğu'ya barış ve demokrasinin gelmeyeceği inancındadır. Irak savaşına muhalif olan Almanya Başbakanı Gerhard Schröder ile ABD Başkanı Bush'un görüşmesinden çıkan sonuç da bunun bir göstergesidir. Zirveden sonra yayınlanan ortak bildiride taraflar Ortadoğu'nun özgürleşmesi, demokratikleşmesi, hukukun üstünlüğü, ekonomik fırsat ve güvenliği geliştirmesi gibi konularda görüş birliği içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak Schröder'in bildirinin hemen ardından yaptığı, "Göz ardı edilmemesi

³⁴ Ömer Taşpınar, "Transatlantik İlişkiler", *Radikal* 21 Haziran 2004.

³⁵ Fuat Keyman, "Amerikan Yüzyılı ve Türkiye", *Radikal* 2, 13.07.2003

gereken şey, barış getirmek istiyorsak İsraililer ile Filistinliler arasında uzlaşma sağlanmasının gerekli olduğu gerçeğidir” açıklaması işbirliği için Filistin-İsrail sorununun çözülmesi gerektiğini ortaya koymuştur.³⁶ AB’nin yaklaşımı NATO’nun Ocak 2004 toplantısında Büyük Ortadoğu’nun gündeme getirilmesinde, Irak’ta ve Afganistan’daki NATO operasyonlarında ve İspanya’daki terör saldırısından sonra da değişmemiştir. ABD’nin Ortadoğu politikasını destekleyen AB üyesi İspanya Amerika’nın politikasını, imajını olumsuz etkileyecek bir karar almıştır. 11 Mart tarihinde yaşadığı terör saldırısının ardından Irak’tan askerlerini çekmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac 2004’ün sonlarında Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü’ndeki yaptığı konuşmasında Atlantik’in diğer yakasına şöyle seslenmiştir:

Dünyayı güç mantığına göre organize etmek hâlâ mümkün. Ama deneyimlerimiz bize eninde sonunda çatışma ya da krize sürüklendiğimizi göstermiştir. Daha adil bir dünya için hiçbir devletin bağımsız davranmaması gerekir. Bu da çok kutuplu ve birbirine bağımlı bir dünya realitesini kabullenmekten geçer. Böylelikle çok sesli ve adil bir uluslararası düzene sahip olabiliriz...³⁷

Özellikle de Filistin lideri Yaser Arafat’ın ölümünün ardından Ortadoğu’da barış sürecini canlandırmanın ön şart olduğunu vurgulayan Chirac, Irak Savaşı’nın dünyayı daha güvenli kıldığı iddiasına da, ‘Şüphesiz terör yükselişe geçmiştir ve bunun bir kökeni Irak’tır. Kimsenin dünyanın artık daha güvenli olduğunu söyleyebileceğinden emin değilim’ yanıtını vermiştir. Chirac, iki ülke arasında itilaf anlaşmasının imzalanmasının 100. yılı nedeniyle Londra’ya yapacağı ziyaret öncesi ABD ile ilgili görüşlerini, ‘Kimsenin şu günlerin Amerika’sıyla doğru dürüst bir arabulucu işlevi görebileceğinden emin değilim’ sözleriyle dile getirmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı’nın, ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld’in Irak savaşına karşı çıkan Avrupa ülkelerini ‘yaşlı’, destek veren Doğu Avrupa ülkelerini, ‘genç’ olarak nitelendirmesine verdiği, ‘Bu yorum kültür eksikliğinden kaynaklanmaktadır’³⁸ açıklaması Atlantik’in iki tarafı arasındaki kopukluğun, tarihten gelen farklılıkların, ortak öteki tehdidinin oluşturulamadığının, 11 Eylül sonrasında giderek gerginleşen ilişkilerin somut bir ifadesi olmuştur. AB kanadında terörizm tehdidinin Amerika’ya yönelik olduğu yaygın bir görüştür. Washington her ne kadar Büyük Ortadoğu’nun özellikle Ortadoğu bölümünden kaynaklanan anti-Amerikanizm’i, ‘bir uygarlık düşmanlığı, Batı’nın temsil ettiği bütün değerlere karşı açılan bir savaş’ olarak ortaya koymak isteseler de, Avrupalılar Arapların Batı’ya değil Amerikalılara tepki gösterdiğine inanmaktadırlar. Tehdit ve tehditle mücadele konusunda anlaşılmayan iki tarafın kurumsal bağlılığını sağlayan NATO’nun yapısı da tartışılmaktadır. Bu

³⁶ *Radikal*, 29.02.2004.

³⁷ *Radikal*, 20.11.2004.

³⁸ *Radikal*, 17.11.2004.

çerçevede Fransa ve Almanya gibi ülkelerin AB'nin kendi dış politikasını ve savunma mekanizmalarını geliştirmesi yönündeki görüşleri ABD'de tepkiye neden olmaktadır.

Eğer NATO tökezlerse, Avrupa Birliği'nin kınlan parçaları toplayacağı ve savunma ve güvenlik misyonlarını üstleneceği varsayımına inanmak gayet kolaydır. Oysa son aylar göstermiştir ki, NATO'nun başı dertte olduğunda genellikle AB'nin de başı derttedir veya bunun tersi olmuştur. Bu nedenle Washington'un tek taraflı hareket etme eğilimlerinden yararlanarak Avrupa Birliği'nin ABD'ye karşı bir ağırlık oluşturacak yönde yeniden şekillendirilmesi son derece tehlikelidir. ABD'nin tek taraflı politikasından yana olanlar ve Amerika karşıtı Avrupalılar Atlantik İttifakı'nı daha da zedelemekte başarılı olabilirler, ancak bunun sonucunda ortaya daha güçlü bir Avrupa değil, parçalanmış ve zayıf bir Avrupa çıkar.³⁹

Bazı ABD askerlerinin Irak'taki insan hak ve özgürlüklerine aykırı uygulamaları, müdahaleden sonra bölgenin giderek terör, kaos ve istikrarsızlık adasına dönüşmeye başlamasından sonra AB'nin, mevcut yönetim anlayışıyla Ortadoğu dönüşümünde yer alması zor görünmektedir. Fransa Dışişleri Bakanı Michel Barnier şiddetini artırarak süren işgal nedeniyle Irak'ı tüm dünyayı içine çeken bir 'kara deliğe' benzetmiştir. Le Monde'a demecinde, Irak işgalini sert biçimde eleştiren Barnier, Irak özelinde ve Ortadoğu genelinde büyük bir yönetim boşluğu olduğuna dikkat çekmiştir. Barnier, "Her cephede süren şiddet sarmalı, insanlık dışı uygulamalar ve durmayan kan bu boşluğun açık göstergeleri" yorumunu yaparken ülkesinin Irak'a asker göndermeyi kesinlikle reddettiğinin altını çizmiştir.⁴⁰

ABD'nin, Büyük Ortadoğu coğrafyasına yönelik başlattığı yeni strateji bölgede güç mücadelesi veren AB'ni Türkiye'nin adaylığı konusunda harekete geçirmiştir. ABD'nin yeni Ortadoğu politikasının ardından, AB'ye üye ülkelerin yetkilileri küresel güç olma yolundaki AB'ne Türkiye'nin de dahil edilmesi gerektiğini sık sık dillendirmişlerdir. Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan üyelerin büyük bölümünün 11 Eylül sonrası süreçte Türkiye'nin üyeliğinin mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğini dillendirmeleri bunun bir göstergesi sayılmaktadır.

AB'nin boyutu her şeyden daha önemli. Jacques Chirac da böyle düşünenlerden biri. 'Avrupa dünyanın büyük oluşumlarına kıyasla biraz küçük kalıyor. Türkiye'nin varlığıyla hiç şüphesiz daha da güçlenecektir,' demişti 15 Aralık'ta televizyonda. Bu iddia şu veya bu şekilde, güçlü Avrupa fikrini savunan bütün Türkiye taraftarlarınca tekrar ediliyor: Türkiye'nin katacağı güçle AB dış politika alanında, özellikle Arap-Müslüman âleminde daha etkin ve muteber olacak, diyorlar. Avrupa Parlamentosu'nda Yeşiller'in başkanlarından Daniel Cohn

³⁹ Asmus Ronald, "Atlantiğin İki Yanı", NATO Dergisi, Yaz 2003.

⁴⁰ Radikal, 15.05. 2004.

Bendit, "Bence Türkiye'nin üyeliği, çok taraflı bir dünyada AB'ye gerçek bir liderlik kazandıracaktır" diyor.⁴¹

AB 17 Aralık 2004 zirvesinde Türkiye ile 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlama kararı almıştır. Bu karar Türkiye'nin yanı sıra, küresel politika, özellikle ABD ve AB için de önemlidir. Büyük Ortadoğu çerçevesinde güç mücadelesine giren ABD, AB ve diğer küresel ve bölgesel güçler açısından Türkiye anahtar ülke konumuna gelmiştir. Dış politika kararlarında AB'nin politikasını da dikkate almak durumunda kalabilecek bir Türkiye giderek Brüksel'e yaklaşp ABD'den uzaklaşabilecektir. Ancak, Türkiye'nin konumunu da AB'nin Türkiye'ye yönelik politikası belirleyecektir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bu bağlamda yaptığı açıklama önemli mesajlar içermektedir. Başbakan, 1964 yılında dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün ABD Başkanı Başkan Johnson'un mektubuna verdiği, 'Başka bir dünya kurulur. Türkiye kurulan yeni dünyada yerini alır' yanıtına benzer bir şekilde, "Eğer AB istediğimiz doğrultuda karar oluşturamaz ise Türkiye, sahip olduğu büyük potansiyelle akacağı yeni bir mecra bulmakta zorluk çekmeyecektir"⁴² açıklamasını yapmıştır.

BOP ve Türkiye

Türkiye'nin bölgedeki konumu ise çok hassastır. Türkiye bir yandan batılı, demokrat, geri kalan İslam dünyası için bir model, diğer taraftan ise kendisinin de başta demokratik ve ekonomik olmak üzere sorunları olan ve hatta kendisi de model arayışında olan bir Ortadoğu ülkesidir. Türkiye'nin önemi BOP ile yeniden gündeme getirilmektedir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye öncülüğünde çevreleme politikasını uygulayan, Bağdat Paketi ile bölgede ekonomik, askeri, siyasi işbirliği ile siyasi gücünü arttırmayı deneyen, Soğuk Savaş sonrası Türk dünyası söylemleri ile Rusya Federasyonu'nun yakın çevresine ulaşma stratejisi izleyen ABD, Türkiye'yi model olarak Büyük Ortadoğu coğrafyasına sunmaktadır.⁴³

Türkiye, parlamenter demokrasi ve serbest ekonomisiyle, savunmasını bütünleştirdiği Batı dünyasıyla birlikteliğini siyasi boyuta taşımaya çalışan laik, demokratik, sosyal hukuk devletidir. Dünyanın en önemli petrol rezervlerinin bulunduğu, mikro milliyetçilikler nedeniyle değişime uğrayan, çatışmaların yaşandığı Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanların merkezinde, enerji kaynaklarının pazarlara çıkış noktasında önemli ve kritik coğrafi bir konuma sahiptir. Güç rekabetlerinin yaşandığı coğrafyanın genel özellikleri olan Müslüman ve Türk kimliğinin yanı sıra, Bakü-Ceyhan Projesi ile de Hazar ve Orta Asya kaynaklarının Batı'ya ulaşmasında köprü rolü üstlenecektir. Türkiye Cumhu-

⁴¹ Radikal, Başyazı, *Le Monde*, 1.01.2005.

⁴² Radikal, 5.05.2004.

⁴³ Türk Modeli ile ilgili olarak İngilizce bir eser için bakınız, İdris Bal, *Turkey's Relations with the West and Turkic Republics: The Rise and Fall of the Turkish Model*, Aldershot: Ashgate, 2000.

riyeti kurulduğu günden bugüne kadar kurum ve kurullarıyla Batı'yla bütünleşmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda 1959 yılında AB'ne⁴⁴ üyelik için başvurmuş 1999 yılından beri Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yaptığı yasal düzenlemeler ve bunların uygulamalara yansımaları çalışmalarıyla bu konudaki kararlılığını ortaya koymaktadır. 11 Eylül sonrasında AB açısından da önemli konum elde eden Türkiye, 16-17 Aralık 2004 zirvesinde, kendisine verilen 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması kararı ile AB ile bütünleşme yolunda önemli bir dönemece daha geride bırakmıştır.

Türkiye'den BOP projesi çerçevesinde ABD ile askeri, ekonomik, politik ve kültürel işbirliği yapması beklenmektedir. The Wall Street Journal gazetesinin 24 Ekim 2003 tarihli internet sayfasında ABD'nin Marshall Yardımı Fonu'nun üst düzey yetkilisi Ronald D. Asmus ve Özdem Sanberk'in imzalarıyla yayınlanan yazıda BOP ve Türkiye'nin rolünü çizen bir yazı yer almıştır. 'Türkiye için yeni bir duruş aranıyor' başlıklı yazıda ABD'nin, Soğuk Savaş'ın Almanya'sı ile özdeşleştirilen Türkiye ve AB'den beklentilerini içeren ifadeler yer almaktadır.

Batı, Fas'tan Afganistan'a kadar uzanan bir coğrafyadan kaynaklanan terörizm tehdidiyle karşı karşıyadır. Türkiye, istikrarlı Avrupa ile gittikçe tehlikeli hale gelen Ortadoğu arasındaki bölünme hattının merkezinde yer alan konumuyla çok önemlidir. Batı'ya zarar vermeyecek insanların yetiştirileceği Ortadoğu'nun yaratılması için anahtar konumundadır. Türkiye, Müslüman ve demokratik kimliğiyle de hayati bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin demokratikleşmesi ve AB ile entegrasyonu, diğer demokrasi ile modernleşmeyi birleştirmeye çalışan Müslüman ülkelere de örnek olacaktır. Batının Ortadoğu'daki stratejisinde başarılı olmasının yolu Türkiye ile işbirliği yapmasından geçmektedir. Bu, ABD ve NATO için olduğu kadar, Avrupa Birliği için de geçerlidir. Batı, Türkiye'nin demokratik başarısını garantileyerek, onun artan stratejik önemini kabul etmelidir. Türkiye gelecekte, yalnızca nerede olduğu için değil ne olduğu için de önemli olacaktır. Çoğu Avrupalı, Türkiye'yi AB kapısını çalan fakir bir ülke olarak düşünmekten vazgeçmeli, istikrarı ve güvenliğinin, Türkiye'nin Batı'ya entegre olmasına bağlı olduğunu farkına varmalıdır. ABD gibi, Avrupa Birliği de, ilerideki yıllarda Orta Doğu'yu değiştirme mücadelesinden kaçamayacaktır. Bu mücadeleye, demokratik bir Türkiye'yi sıkı bir şekilde yanına alarak girmesi çok daha iyi olacaktır.⁴⁵

BOP'da, demokratik, laik, Batı'yla bütünleşmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti'ne Müslüman ülkelere, 'model rolü' biçilmekte, Türkiye modeli, 'ıslımlı İslam' adı altında sunulmaktadır. 28 Ocak 2004'de İtalya'ya yaptığı gezi sırasında ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, Ortadoğu'da sorunların çözümü için Türkiye'yi örnek göstermiş, İslam dünyasının da Müslüman

⁴⁴ O zamanki adı ile AET.

⁴⁵ Wall Street, 24 Ekim 2003; http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/avrupa_birligi/2003.

Türkiye gibi demokratikleşmeyi gerçekleştirebileceğine dikkat çekmiştir.⁴⁶ Bir önceki ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell Irak'ın yeni yönetiminin nasıl olacağına ilişkin konuşmasında, Pakistan ve Türkiye'yi örnek vererek, "Neden Türkiye gibi bir İslam ülkesi olmasın" demiştir.⁴⁷ Powell, konjonktür açısından çok önem taşıyan sözlerinin sonradan yanlış anlaşıldığını açıklamıştır. Ancak, ABD basınında yapılan yorumlar, proje ile ilgili verilen bilgilendirme toplantılarında verilen bilgiler, ABD'nin yeni politikasında, yeşil kuşak, çevreleme politikasında Türkiye'ye verdiği başrolün yeni bir versiyonunu gündeme koyduğunu göstermektedir. 'Şimdi, iyi niyetle, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın Türkiye için acaba bilgi eksikliğinden mi 'Müslüman devlet' dediğini soruşturanlar, bunun psikoloji dilinde 'lapsus' diye adlandırılan gerçek niyeti ifade eden bir durumdan ileri geldiğini anlıyorlar. ABD, Türkiye'yi hem demokratik vasıfları, hem de kendisinin bölgeye yönelik politikaları için fayda sağlayabilecek İslami vasfıyla değerlendiriyor.'⁴⁸

ABD'nin Irak'a müdahalesi ile ilgili olarak Türk parlamentosunda Irak'a asker gönderilmesini öneren 1 Mart tezkeresinin reddedilmesiyle iki ülke arasındaki gerginlikler kriz noktasına varmıştır. ABD-Türkiye ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde 15 Kasım ve 20 Kasım 2003 tarihlerinde İstanbul'daki terör saldırılarının ardından Türkiye-ABD-İsrail ilişkilerinde bir yakınlaşma yaşanmıştır. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı, 'dostum' diyerek arayan Bush, bu olaylardan sonra Türkiye'yi, 'cephe ülkesi' olarak nitelendirirken terörle mücadelede Türk halkının yanında olduğunu ilan etmiştir. Olayların iki ülkeyi yakınlaştırdığını ifade eden Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, saldırıların Amerika'yı Türkiye'den ayıramayacağını, tam tersine bu tür eylemlerle Türkiye, ABD, Britanya ve bütün medeni dünyanın daha çok birbirine yaklaştığına dikkat çekmiştir.⁴⁹ Şişli ve Beyoğlu'ndaki sinagoglara düzenlenen bombalı saldırılardan sonra İstanbul'a gelen İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom ise saldırıların hem Müslümanları hem de Musevileri incittiğini belirtirken radikal kişilerin demokrasi, özgürlük ve hukuk devleti değerlerini paylaştıkları ülkelere saldırdığını öne sürmüştür. Terörizmin her yeri vurduğunu anlamının artık zamanının geldiğine dikkat çeken Şalom, "Biz İsrail'de şuna inanıyoruz. Hep birlikte mücadele edersek, bu aşırı uçtaki radikal kişilere karşı gelirsek, biz galip çıkacağız. Uluslararası camia birlikte çalışmalıdır. Bu teröristlere karşı hep birlikte mücadele edersek, o takdirde bu mücadeleyi biz kazanırız" çağrısını yapmıştır.⁵⁰ Açıklamalarda, hedefin Türkiye ile birlikte tüm Batılı değerler olduğu mesajları verilmiştir. İstanbul'daki terör eylemlerinin arkasındaki olasılıklar, "AKP'ye mesaj, ABD'ye destek verilmesi, Musevilerin güvenli devlet özleminin nedenlerinin anlaşılması" şeklinde de sıralanmıştır.⁵¹ Türkiye'nin, 'anahtar

⁴⁶ *Radikal*, 29.01.2004.

⁴⁷ *Radikal*, 3.04.2004.

⁴⁸ Mehmet Ali Kışlalı, "Türkiye'ye Yeni Rol", *Radikal*, 23.04.2004.

⁴⁹ *Radikal*, 21.11.2003.

⁵⁰ *Radikal*, 16.11.2003.

⁵¹ Haluk Şahin, "Bombalı Mesajlar", *Radikal*, 16.11.2003.

rol'ü, Asmus'tan sonra İsrail'in eski Dışişleri Bakanı Şimon Peres'in, Ankara'yı ziyaretinde de gündeme getirilmiştir. Peres, Müslüman ve modern bir ülke kimliğiyle Ortadoğu'ya örnek olan Türkiye'nin, Ortadoğu'nun yeniden inşasında, 'anahtar rolü' olabileceğine dikkat çekmiştir. Peres, Türkiye'nin AB'ne girmesiyle, AB'nin bölgede daha aktif rol üstlenebileceğini de belirtmiştir.⁵²

Türkiye, BOP'un reform bağlamındaki hedeflerini benimsemekte ancak projeye temkinli yaklaşmaktadır. İstanbul'daki terör saldırılarının ardından Washington'da bir araya gelen Başkan Bush ve Recep Tayyip Erdoğan arasında de proje ele alınmıştır. Erdoğan, Başkan Bush ile, stratejik bir vizyon üzerinde mutabık kaldıklarını belirtirken İslam ve demokrasi kültürünü bir arada sunabilen Türkiye'nin model ülke olduğunu vurgulamıştır. Ziyareti süresince yaptığı açıklamalarda ise Türkiye'nin Müslüman ülke kimliğiyle evrensel değerlerin bölgesinde yaygınlaşmasına öncülük edeceğini ancak bunun ilham verme bağlamında olabileceğini, her toplumun sorunlarına yine kendisinin çözüm bulabileceği yönünde mesajlar vermiştir.

Erdoğan ayrıca ABD ve AB'nin demokratikleşmeyi içeren aynı değerler sistemine dahil olduklarını belirtirken Türkiye'nin her iki grupta çalışmalarını batılılaşma çerçevesinde sürdürdüğünü ifade etmiş, Türkiye'nin demokrasisini NATO ve AB ortaklığı sayesinde daha yumuşak bir geçiş süreciyle geliştirme imkanı bulduğunu belirtmiştir. Erdoğan, Türkiye'nin demokratikleşmenin teşvik edilmesi konusunda kendi payına düşeni yapmaya ve bu tarihi dönüşümü kolaylaştırmaya hazır olduğunu vurgularken, Türk demokrasisinin Avrupa ile Ortadoğu'nun kesiştiği noktada rüştünü ispat etmiş ileri bir demokrasi örneği olduğunu vurgulamıştır.⁵³ Erdoğan, açıklamalarında Türkiye'nin katılımının AB'nin lehine olduğuna da dikkat çekmiştir. Başbakan konuşmalarında, İslam dünyasına samimiyetle yaklaşılması ve yumuşak güçle destek verilmesi gerektiğini belirtirken askeri müdahalelerden kaçınılması bunun yerine bu toplumların cazibe yaratılarak dönüştürülmesi gerektiği çağrısında da bulunmuştur. Erdoğan Batı'ya bu mesajları verirken Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de Kuveyt'te katıldığı bölge ülkeleri toplantısında değişimi kendilerinin gerçekleştirmedikleri takdirde buna dışarıdan zorlanabilecekleri uyarısını yapmış ve AB tarzı bir örgütlenmeye gitmeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Başbakan Erdoğan konuyla ilgili açıklamalarında BOP'un, kültürler ve medeniyetler projesi olarak algılanması gerektiğine dikkat çekerken, Irak ve Filistin sorunu çözülmeden, bölge ülkelerinin onayını almadan projenin gerçekleşme şansının olmayacağını dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Harp Akademileri Komutanlığı'ndaki konferansında 14 Nisan 2004'de yaptığı konuşmada ise Büyük Ortadoğu Projesi'nin kabul edilemez bir proje olduğunu ilan etmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer konuşmasında bölge ülkelerinde tasarıya yönelik duyarlılık ve kuşku- lar bulunduğuna işaret etmiş Ortadoğu'nun yeniden biçimlendirme çabası-

⁵² *Milliyet*, 13.02.2004.

⁵³ *Radikal*, 30.01.2004.

nın Sovyetler Birliği'ni yıkmak üzere 1970'lerde sürdürülen çabalara benzetildiğini ve kaygı duyulduğunu belirtmiştir. 'Girişimin, Arap ülkelerinde yeni bir sömürgeleştirme kuşkusu da yarattığı anlaşılmaktadır' diyen Sezer projenin bölgede önemli bir rahatsızlık yaratması durumunda, Türkiye'nin yeni risklerle karşı karşıya gelebileceği uyarısında bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Sezer, Türkiye'ye verilmek istenen rollere yönelik olarak yaptığı sert çıkışı ise şu sözlerle dile getirmiştir:

Bir noktayı özellikle vurgulamakta yarar görüyorum: Türkiye, Büyük Ortadoğu tasarısının hedef aldığı ülkeler arasında olamaz. Bunun tersini düşünenler varsa, onlara bu anlayışlarını değiştirmelerini öneririm. Laik Türkiye'ye sözde "İslam Cumhuriyeti" tanımlaması getirmek, ya da "İlmli İslam" gibi anlamsız nitelermelerle kimi modelleri bilinç altından benimsetmeye çalışmak yersizdir ve kabul edilemez. Bu öngörünün ardındaki gerçeği saptayabilmek için, Yüce Atatürk'ün söylemiyle "ufku görmek yetmez, ufkun ötesini görebilmek gerekir". "İlmli İslam" Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin rejimi olmadığına göre, önce devletimiz için yeni bir rejim öngörüldüğü anlaşılmaktadır. "İlmli İslam" modeli, İslam dinini kabul eden diğer ülkeler için bir ilerleme sayılsa da, Türkiye Cumhuriyeti yönünden büyük bir geriye gidiş, daha açık söylemiyle 'irticai' bir modeldir. İşin ilginç yanı, bu modelin toplumları demokratikleştirmek için öngörüldüğünün ileri sürülmesidir. İster "İlmli", ister "kökten dinci" olsun, din devleti ile demokrasinin yan yana getirilmesi tarihe ve bilime ters düşen bir yaklaşımdır. Türkiye, rejim seçimini Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte 81 yıl önce yapmıştır. Bu rejim, Atatürk ilke ve devrimleriyle Atatürk Milliyetçiliği'ne bağlı, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti temelinde biçimlenen aydınlanmacı ve çağdaş bir rejimdir. Türkiye'nin yapabileceği en önemli katkı, kendi deneyimini paylaşmaktır. Türk demokrasisi, Avrupa ile Ortadoğu'nun kesiştiği noktada olgunluğunu kanıtlamış ileri bir demokrasi örneğidir. Avrupa Birliği'nin Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlaması ve bu sürecin sonunda Türkiye'nin üyeliği, Ortadoğu bölgesine ve geniş anlamda, İslam Dünyası'na verilebilecek en önemli iletidir..⁵⁴

Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, ABD başkentindeki temaslarının sona ermesinin ardından Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nde Türk medya mensupları için düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'nin model olma iddiası taşımadığını vurgularken, Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu tarih olan 1923'ten beri laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olduğunu belirtmiş ve "İslam devleti modeli gibi kavramlar ortaya atılıyor. Hem laiklik, hem ılımlı İslam devleti bir arada olmaz. Ya biri, ya diğeri olur. Biz anlattık, Türkiye'nin laik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olduğunu. Bunun dışındaki düşüncelerin uygun olmadığını

⁵⁴ [http:// www.cankaya.gov.tr_flash/konusmalar](http://www.cankaya.gov.tr_flash/konusmalar)

düşünüyoruz. Bu çok iyi anlaşıldı"⁵⁵ görüşlerinin altını çizmiştir.

Türkiye, Büyük Ortadoğu coğrafyasında yer alan bir ülke olarak bölgedeki tüm siyasi askeri, ekonomik ve sosyal gelişmelerden etkilenecektir. NATO üyesi Türkiye, AB ve ABD gerginliğinin sürmesi halinde ABD ile üyeliği yolunda ilerlediği AB arasında kalacaktır. Projede, ABD'nin politikaları doğrultusunda yer alması halinde AB ile ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilecek ve kuruluşundan beri hedeflediği Batı'nın yerine yeni ilgi alanını Doğu oluşturacaktır. Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikalarında, askeri operasyonlara dahil edilmesi nedeniyle bölgeden gelebilecek tehditlerin de hedefi olabilecektir.

Projenin öngörüldüğü gibi uygulanması halinde ise istikrarlı, barışçıl giderek Batıyla bütünleşen bir Büyük Ortadoğu coğrafyasının geçiş noktasında yer alan Türkiye'nin kazanımları artabilecektir. Türkiye Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasların ortasında stratejik olarak önemli bir yer işgal etmektedir. Çevresindeki bölgelerle etnik, kültürel, tarihi bağlarından dolayı Türkiye bölgede anahtar ülke haline geldi. Osmanlı bu bölgeleri (Orta Asya hariç) uzun süre yönetti ve bu ortak tarih genelde etnik, kültürel ve psikolojik yakınlıklara yol açtı. Örneğin İstanbul'daki bazı semt isimleri bu yakınlığın birer göstergesidirler; Arnavut köy, Yeni Bosna, Eyüp gibi. Bu nedenle Türkiye bölge ile ilgili hiçbir senaryoda hesabın dışına çıkarılamaz konumdadır. II. Körfez Savaşı'nda (1991) Türkiye'nin önemi görüldüğü gibi, Balkanlardaki ve Kafkaslardaki gelişmeler de bunu gösterdi. AB yolunda ilerleyen, bu yönde demokratikleşme atağını sürdüren, AB standartlarını hayat standardına yansıtan bir Türkiye bölgede sorunlarını çözebilir, ekonomi, demokrasi, insan hakları bakımlarından cazibe merkezi olabilirse, bölgeye barış ve istikrarın getirilmesinde lokomotif rolü de oynayabilir. Büyük Ortadoğu Projesi'nde de dayatılan değil, kendiliğinden kaynaklanan model ülke, cazibe merkezi olabilir. Örneğin Ortadoğu'da Türkiye sadece Müslümanlar üzerinde değil, Yahudiler üzerinde de etkiye ve saygınlığa sahiptir. Bu durum Türkiye'yi bölge sorunlarına çözüm bulma arayışlarında önemli bir konuma koymaktadır. Sözgelimi İsrail Suriye ile aralarındaki sorunları çözme konusunda Türkiye'nin aracı olmasını istedi. Filistin İsrail çatışmasında da Türkiye her iki taraf ile diyalogunu devam ettirmekte ve iki tarafın da Türkiye'ye yönelik güveninden dolayı Türkiye sorunun çözümü için üçüncü bir taraf olarak önemli hale gelmektedir.

Büyük Ortadoğu Projesi'ne konu olan bölge büyük ölçüde eski Osmanlı toprakları olması bakımından ilan edilmemiş bile olsa Rusya'nın yakın çevre politikasına benzer bir şekilde Türkiye'nin "yakın çevre"sini oluşturmaktadır. Türkiye'nin yakın çevresine aslında Orta Asya ve Kafkaslar da dahildir. Kısaca bölge şimdilik fiiliyatta kısıtlı da olsa Türkiye'nin etki alanını oluşturmaktadır. Dolayısı ile bölgedeki yeni oluşumlar, politikalar formüle edilirken ve uygulanırken Türkiye'nin hesabın dışında tutulması mümkün de-

⁵⁵ Radikal, 20.03.2004.

ğildir. Eğer proje başarılı olursa, demokratik bir Ortadoğu'nun Türkiye için yeni bir işbirliği alanı oluşturacağı, halklar arası diyalog ve işbirliğine yol açacağı ise çok açıktır. Her ne kadar bölgenin Türkiye için bir bakıma "yakın çevre" olduğunu ileri sürmek mümkün olsa da, Türkiye'nin bölgeyi kendi güç ve imkanları ile yönlendirmesi, bu güne kadar mümkün olmadığı gibi, bundan sonra da tahmin edilebilir bir gelecekte mümkün olmayacaktır. Bu nedenle Büyük Ortadoğu Projesi başarılı olursa Türkiye'nin bir bakıma bahçesinde yapamadığı temizlik yapılmış olacak ve bir yan etki olarak Türkiye için uygun işbirliği alanı ortaya çıkacaktır. Bu argümanı ileri sürmenin, bu projenin doğal olarak Amerikan çıkar ve senaryolarının bir gereği olması gerçeğini değiştirmeyeceği açıktır. Ayrıca kısa dönemde olumlu beklentiler içine girmek de erken olacaktır. Zaten bölge ülkeleri farklı sebeplerle projeye çok olumsuz yaklaşmaktadırlar.

BOP ve Bölge Ülkelerinin Tepkisi

ABD'nin terörü gerekçe göstererek gündeme getirdiği Büyük Ortadoğu Projesi bölgede tepkilere neden olmuştur. Bölge halklarında demokratikleşme, zenginleşmeye yönelik ciddi bir talep bulunmaktadır. Ancak bu talepleri ABD önerince önemini ve anlamını yitirmektedir. İkinci olarak demokrasi söylemini içeren plan, iktidarını kaybetmek istemeyen monarşik, diktatör yönetimlerde tepkiye neden olmaktadır. Üçüncü olarak bölgedeki aydın, entelektüel muhalifler de sahibi nedeniyle projeyi sahiplenmekten kaçınmaktadırlar. ABD'nin Ortadoğu'daki imajı, tarihsel olarak yaptıkları ve bugün ortaya koyduğu politikalara tepkiler projeye de olumsuz olarak yansımaktadır.

Planın kamuoyunda tartışılmaya açılmasından sonra bir araya gelen Mısır Başkanı Hüsnü Mübarek ile Suudi Arabistan Kralı Fahd, "Büyük Ortadoğu Projesi"ni reddeden bir ortak deklarasyonda, "Batı tarzı demokrasinin bölgede uygulanamayacağını" ve "dışarıdan reform dayatmalarının kabul edilemeyeceğini" ilan etmişlerdir. Bildiride ayrıca ABD'nin Filistin ve Irak sorunlarını çözmediği sürece, Ortadoğu'da istikrarın sağlanamayacağı belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın, Ortadoğu ülkelerindeki Türk büyükelçilerinden, görev yaptıkları ülkelerin, "Büyük Ortadoğu Projesi" ne bakışlarına ilişkin istediği raporlarda da benzer tespitler yer almıştır. Raporlara göre, bölge ülkeleri transformasyonun zorunluluğuna ancak bunun iç faktörlerden kaynaklanması gerektiğine inanmaktadırlar. 'Tepeden gelme' ve 'empoze edilen' olarak nitelendirdikleri projenin en zayıf noktasında patlayacağını düşünmektedirler. Projenin, ilgiyi Filistin sorunundan uzaklaştırmak, İsrail'e boş hareket alanı bırakmak için gündeme getirildiği savunulmaktadır. Bölge ülkeleri, önceliğin İsrail-Filistin çatışmasına, Irak'taki işgalin sona erdirilmesine verilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Aksi takdirde bu sorunlar çözülmeden Ortadoğu'da barış, istikrar ve kalkınmanın sağlanamayacağını belirtmektedirler. ABD'nin yerine AB politikalarını bölge gerçeklerine daha uygun bulmaktadırlar. İstikrar ve barış için bölge dışı bir katkı yapılmak isteniyorsa bunun Akdeniz'e kıyısı bulunan A-

rap ülkelerinin de üyesi bulunduğu topluluklar nezdinde ele alınması gerektiğini önermişlerdir.⁵⁶ Bu tepkilerin yanı sıra Araplar birtakım reform çalışmalarına başlamışlardır. Avrupa Birliği gibi kurumların Ortadoğu'ya uyarlanması, Arap Parlamentosu, Arap Güvenlik Konseyi, Arap Adalet Divanı, Arap Yatırım Bankası ve Arap League'nin yerine Arab Union adının alması gibi projeler tartışılmaya başlanmıştır. Gevşek Arap Birliği yerine sıkı birlik yapısı tartışılmaktadır. ABD'nin planına tepki gösteren Mısır ve Suudi Arabistan alternatif bir reform belgesi hazırlamaktadır. Mısır-Suudi Arabistan ortak belgesinde siyasi, ekonomik ve toplumsal reform çağrısı yapılmaktadır. Suriye'nin de onay verdiği belgede, 'Siyasi katılımın genişletilmesi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda esaslı reformların yapılması suretiyle vatandaşların harekete geçirilmesi' öngörülmektedir.⁵⁷ Kuveyt'te kadınlara seçme hakkı verilmiştir. Bunların yanı sıra İran, kendisinin nükleer silah üretiminin yasaklanmasıyla ilgili bütün ek protokolleri imzalamıştır. Libya kitle imha silahları edinilmesinin durdurulması yükümlülüğünü yerine getirerek askeri sanayi tesislerini uluslararası denetçilere açma girişiminde bulunmuştur. Hindistan ve Pakistan'ın arasındaki Keşmir sorununu çözmek için liderler bir araya gelmişlerdir.

Projenin gündeme gelmesiyle birlikte bölge ülkeleri arasındaki yakınlaşma da dikkati çekmektedir. Şah Rıza Pehlevi'nin devrilişiyle başlayan, ardından Kahire'nin Irak-İran arasında sekiz yıl süren savaşta Bağdat'ın yanında yer almasıyla derinleşen Mısır ile İran arasındaki diplomatik kesinti sona ermiş, ilişkiler iyileşme yoluna girmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler giderek iyileşmektedir. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, ilk Suriye devlet başkanı olarak Ankara'ya ziyaret etmiştir. Erdoğan da bu ziyarete karşılık vererek Suriye'yi 2005'in başında ziyaret etmiştir. Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek yıllar sonra Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İran, Suriye ve Türkiye ABD'nin Irak'a müdahalesi sonucunda kurulacak olası Kürt Devleti endişesiyle de yakınlaşmışlardır. Proje, ABD'nin aleyhinde bölgede halklar arasında etnik ve dini yakınlaşmalara neden olurken, bu yakınlaşmalar devletler düzeyinde de yaşanmaktadır. Bölge devletlerinde reform anlamında söylemler daha fazla duyulmaya da başlanmıştır.

Diğer taraftan yerel değerleri, hassasiyetleri, dinamikleri dikkate almak, her tür plan ve proje için önem arz ettiği gibi bu proje için de önem arz etmektedir. Zaten bu nedenden dolayı Haziran 2004 başındaki G8 zirvesine Türkiye, Ürdün, Bahreyn, Yemen gibi bölge ülkeleri de dahil edilmiştir. Projenin oluşturulma ve uygulama aşamasında bu bölge ülkelerinin tecrübe ve tavsiyeleri olumlu rol oynayabilir. Bölgedeki Mısır ve Suudi Arabistan ise G-8 zirvesine daveti reddetmiştir.

Bölge ülkelerinin bu projeye olumsuz yaklaşımları bir sürpriz olmamalıdır. Bu güne kadar halklarını ezen, potansiyel düşman kabul eden, kendi saltanatlarını süren bu rejimlerin kendi altlarını oyacak, demokrasinin geli-

⁵⁶ *Sabah*, 4.03.2004.

⁵⁷ *Radikal*, 2.03.2004.

şimi için zemin hazırlayacak bir projeyi alkışlamaları beklenemezdi zaten. Her statükocu gibi onların da kayırmış konumlarını devam ettirebilmek için ellerinden geleni yapmaları bölgedeki rejimlerin en doğal reaksiyonudur. Bölge ülkeleri genelde reformların, gelişmelerin bölgenin kendi iç dinamikleri ile olması gerektiğini, bölge dışı müdahalelerin olumsuz olacağını ileri sürmektedirler. Bu itiraz aslında ilk bakışta makul ve masum görünse de, aslında yukarıda vurgulandığı gibi bu yaklaşım doğal bir reaksiyondan, bölgedeki statükoyu muhafaza etme yani dünden bu güne devam eden anti demokratik rejimlerini devam ettirme kaygısından başka bir şey değildir. Söz konusu rejimler halklarının üzerine abanmış, onların her türlü gelişiminin önünde engel olmuş, bölgesel işbirliğinin kapılarını kapatmış, halklar arasında düşmanlık tohumları atmışlardır. Özetle devamlı biçilen çimlerin tohum veremeyeceği gibi iç dinamikleri devamlı tırpanlanan ülkelerde iç dinamiklerin statükoyu değiştirebilmeleri, reformları ateşleyebilmeleri imkansız olmasa bile çok uzun bir süre gerektirecektir. Bu nedenle uygun metotla gerçekleşen dış destek bu süreci hızlandıracaktır. Aksi takdirde bölgedeki "kısır döngü"nün daha uzun süre devam etmesini beklemek kötümser bir yaklaşım değil, gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Büyük Ortadoğu Projesi'nin ardında Yahudilerin olduğu ve İsrail'in konumunu güçlendirmek için ortaya atıldığına dair iddialar vardır. Büyük Ortadoğu Projesi'nin çerçevesinde hedeflenenler İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez'in, "Yeni Ortadoğu" isimli kitabının içeriğinde de yer almaktadır. 1993 yılında New York'da basılan kitabında Perez, Ortadoğu'nun AB veya Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (NAFTA) modeline benzer bir şekilde yapılandırılabilirliğini belirtmiştir. Perez, bölgede ilişkilerin ekonomik çıkarlar yönünde şekillendirilmesi halinde, iç içe geçmiş ilişkilerin sınırları ve korkuları ortadan kaldıracağını savunmaktadır. Böylece askeri harcamalar yerine sağlık, eğitim, ve teknolojiye aktarılan kaynaklarla Yeni Ortadoğu'nun yaratılabilirliğini önermiştir.

Bir kere demokrasinin kurum ve kurallarıyla işletildiği, Batı ile ekonomik entegrasyonun sağlandığı istikrarlı bir Ortadoğu inşa etme fikri Oslo'nun rüzgarına kapılan Peres'in hayaliydi. 1998'de İsrail'de Peres'e bu hayalini sorduğumda aldığı cevabı hâlâ unutamam: 'İdealist ama aptalca bir fikirdi, unut gitsin!' Perez unuttu ama Wolfowitz ekibi unutmadı ve Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin göbeğine oturttu Büyük Ortadoğu'yu. Zaten Irak'a da bu amaçla saldırıldı. Fakat şu an Bush hükümetinin bırakın Büyük Ortadoğu'yu, Irak'tan çıkış stratejisi bile yok..⁵⁸

Bu iddiaların tutarlılığı bir tarafa bırakılsa da, ABD'nin stratejik ortağı İsrail'i kolay kolay gözden çıkaramayacağı, bölgede güçlenmesi için yardımcı

⁵⁸ Eyüp Can, Zaman Gazetesi, 03.05.2004.

olmaya çalıştığı spekülasyonlardan öte bir gerçekliktir. Diğer taraftan ABD, Türkiye, İsrail ve Ürdün arasında işbirliği yapılmasını tavsiye ve teşvik etmektedir. Bu işbirliği beklenen ölçüde gerçekleşebilirse, bu oluşum Büyük Ortadoğu Projesinin çekirdeğini oluşturacaktır. Fakat bu çekirdeğin diğer bölge ülkelerini ne derece cezp edebileceğini zaman gösterecektir.

Sonuç

ABD'nin Ortadoğu'daki sorunlara askeri çözümlerin ötesinde sosyal, ekonomik, politik yönleri olan kapsamlı bir proje ile yaklaşmaya başlaması olumlu bir gelişmedir. Eğer başarılı bir şekilde hayata geçirilebilirse ABD'nin çıkarlarına hizmet etmesinin ötesinde bölge barışı ve dünya barışına da hizmet edecektir. Fakat BOP'un ilk göstergesi sayılabilecek Irak'taki uygulamalar ABD'nin inandırıncılığını, projenin gerçekleşme olasılığını olumsuz yönde etkilemiştir. AB (özellikle Almanya ve Fransa) ise ABD ile işbirliğine yanaşmamaktadır. 2003 Irak Savaşı'nda ABD'ye muhalif bir politika uygulamanın yanında BOP'a da tereddütlerle bakmaktadır. AB ile ABD sürüşmesinin devam etmesi AB'nin kendi iç dinamikleri ve bütünleşmesi bağlamında da ciddi sorunlara yol açacağı büyük ihtimal dahilindedir. Örneğin 2003 Irak Savaşı'nda AB'nin motoru kabul edilebilecek Fransa ve Almanya'nın tersine İngiltere, İspanya, Polonya ABD yanlısı bir politika takip etmiştir. Diğer taraftan Ortadoğu'daki ülkeler ise temel olarak statükoyu muhafaza mantığı ile hareket etmekte ve BOP'a soğuk bakmaktadırlar. Türkiye ise projeye genelde daha sıcak yaklaşmakta, fakat bölgede reformların zorla değil, iç dinamiklerle uyumlu bir şekilde yapılmasını önermektedir.

Projenin kapsamı ve detayları ile ilgili somut gelişmelerin olduğu günümüzde söylemlerin eyleme geçebilmesi, ABD'nin inandırıcı olabilmesi için üzerinde hassasiyetle durulması gereken bazı konular vardır. Öncelikle her konuda olduğu gibi, bu proje ile ilgi olarak da çoğunluğu Müslüman olan bölge halkı kazanılmalı, halkın desteği arkaya alınmalıdır. Bunun için projenin bölgeye katkısı detaylı olarak basın yayın ve her türlü imkanı kullanarak bölge halkına anlatılmalıdır. Özellikle gerek projenin oluşumu, gerekse uygulamasında bölge halkının kültürel hassasiyetlerine önem verilmelidir. ABD Irak savaşının geride bıraktığı olumsuz imajdan kurtulmak için somut adımlar atmalıdır.

İkinci olarak bölgede artık çıban başı olmuş, düşmanlıkları körükleyen ve bölgede her türlü işbirliğinin önünde engel olan Filistin sorunu adil bir şekilde, Müslüman halkı üzmeyecek bir şekilde çözülmelidir. Eğer bu sorun adil bir şekilde çözülebilirse, hem çıban başı olmuş bir sorun yok olacak, hem de Müslüman kamuoyu kazanılmış olacaktır. Bu durum ise Büyük Ortadoğu Projesi'nin önünü açan bir durum olacaktır. Aksi takdirde bu sorun projenin söylemden eyleme geçmesini engelleyecek en önemli engellerden birisi olacaktır.

Üçüncü olarak, ABD Afganistan ve Irak'ı insan hakları, demokratikleştirme ve özgürleştirme söylemleri ile işgal etti. ABD işgallerde başarılı olsa

da, istikrarlı yeni demokratik rejimler kurmada aynı başarıyı gösteremedi. Bu durum ise ABD'ye imaj kaybettirmenin ötesinde bundan sonraki söylemlerini etkisiz ve projelerini başarısız kılacak olumsuz bir faktör haline geldi. Bir bakıma bu iki işgal ve takip eden gelişmeler bölgede ABD'yi test eden olaylardır ve testlerin sonucu bundan sonraki gelişmeler üzerinde etkili olacaktır. Bu nedenle Afganistan ve Irak'ta istikrarın sağlanması, demokratik hukuk devletinin kurulması ve aslında bu ülkelerin diğer ülkeleri cezbedecek "cazibe merkezleri" haline getirilmesi Büyük Ortadoğu Projesi'nin başarısı için bir zorunluluktur. Aksi takdirde projenin söylemden ileri gitmesi çok zordur.

Dördüncü olarak, Afganistan ve Irak örnekleri işgalin kolay fakat istikrarlı devlet kurmanın zor olduğunu gösterdi. Bu nedenle Büyük Ortadoğu Projesi, "devrim" yerine "evrim" metodunu benimseyerek, iç dinamikleri harekete geçirerek, onlara yardım ederek, rejimleri farklı araçlarla işbirliğine, reforma teşvik ederek, askeri yöntemler dışı teşvik ve zorlamalarla yapılmalıdır. Fakirlikle savaş, eğitim, ulaşım ve haberleşmenin gelişimi gibi çabalar bu yönde olumlu adımlar olacaktır. Aksi takdirde askeri yöntemler başarının önünde engel olacak, birçok yeni sorunu ortaya çıkaracak, özellikle reformların motoru olması gereken bölge halkını da reform karşıtı haline getirebilecektir.

Beşinci olarak, İsrail'in güvenlik duvarı ve benzeri uygulama ve faaliyetleri genelde bölgede rahatsız edicidir. İsrail içindeki ve dünyadaki Yahudi diasporası içindeki şimdiki İsrail politikalarını eleştiren, daha ılımlı yaklaşımları benimseyen ve diyaloga daha açık kesimler ile işbirliği halinde İsrail'in bölgedeki rahatsız edici faaliyetlerinin önü alınması, İsrail'in daha ılımlı politikalar takip etmesi, bölge barışı ve Büyük Ortadoğu Projesi'ne katkı sağlayacaktır.

Altıncı olarak Türkiye'nin bu proje bağlamında veya bölgesel ve küresel diğer muhtemel gelişmelerde olumlu rol oynayabilmesi, belirleyici olabilmesi öncelikle onun kendi evine çeki düzen vermesi, gerçek anlamda cazip bir model oluşturabilmesi, ekonomik, sosyal, politik sorunlarını çözmesi, özetle halkı ile bütünleşerek gelişmiş ülkeler seviyesine çıkması şartına bağlıdır. Türkiye bölgedeki konumunun, anahtar rolünün farkında olarak, potansiyel olarak oynayabileceği role uygun ölçüdeki çekiciliğe sahip bir cazibe merkezi olma yönündeki yürüyüşünü sürdürmelidir.

Son olarak günümüzün en büyük gücü olan ABD konumunu muhafaza etme ve hatta perçinleme arayışındadır. Bu amaç doğrultusunda ABD gerek bu proje bağlamında gerekse genel olarak dış politikasında daha adil, dünya kamuoyuna ve farklı bölgelerdeki insanların hassasiyetlerine daha duyarlı olmaya çabalamalıdır. Eğer böyle olursa bu durum dünyada kamuoyu kazanmaya yol açacak ve olumlu kamuoyu her tür plan ve proje için olumlu hazır psikolojik zemin oluşturacaktır.